

“Başkasının Yerine Hac Yapmak” ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek

İlyas CANIKLI*

Öz

Kur’an’da imandan sonra ifade edilen husus salih ameldir. İbadetler de salih amelin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda hac, gerekli şartları taşıyan Müslümanların yerine getirmekle mükellef olduğu bir ibadettir. Haccın önemi, farzıyeti, mekânları ve yapılışı ile ilgili bilgiler Kur’an’da ana hatları ile mevcuttur.

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, haccın ayrıntılı bir şekilde yapılış bilgisi de hadislerde mevcuttur. Hz. Peygamber vahyî bilgiler doğrultusunda haccın ne şekilde yapılacağını Veda Haccı’nda uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Ancak Hz. Peygamberden nakledilen “Başkasının yerine hac yapmak” konusu ile ilgili rivayetlerin delaletleri ile ilgili tartışmaların günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle bu rivayetlerin anlaşılmasına yönelik tefsir kitaplarına, hadis şerhlerine ve fıkıh kaynaklarına bakıldığında bu tartışmalar bütün boyutları ile görülmektedir.

Bu makalede söz konusu rivayetler esas alınarak başkasının yerine hac yapmak, kimlere hangi durumlarda mümkündür? Hz. Peygamberle bazı sahabeler arasında bu konu ile ilgili geçen konuşmalar neyi ifade etmektedir? gibi sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu yazıda ibadetler ve bireysel sorumluluk çerçevesinde haccın yapılışı konusunda sağlıklı bir anlayışın oluşmasına katkı amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbadet, hac, dinî sorumluluk, delalet, başkasının yerine hac.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, icanikli@mynet.com.

Abstract

Reconsideration About The Significations of Rumors About "Taking The Pilgrimage To Mecca On Behalf Of Someone Else"

Good deed had been denoted after the faith to god in holy Quran. Prays are one of the important segments of good deed. In this regard, for anyone who has the conditions, fulfilling the divine task of taking the pilgrimage to Mecca is a responsibility and also some kind of pray. Importance of taking the pilgrimage, its religious practices, places and its way of going to pilgrimage is been explained through holy Quran.

Same as the other prays, the details on the ways of taking the pilgrimage are available in the hadiths (the Prophet Mohammad's sayings/deeds). The Prophet Mohammad by his divine inspiration practically showed the ways of taking the pilgrimage on his last pilgrimage. But there are some argues about the taking the pilgrimage to Mecca on behalf of someone else which is been said to be told by the Prophet Mohammad. Especially there are lot of arguments and explanations on these rumors for better determination and comprehending of this topic at the commentary books, explanations on hadiths and references of Islamic laws.

"Who and at what condition can take the pilgrimage to Mecca on behalf of someone? Related speeches of companions of the prophet Mohammad refers to what?" And such questions would be answered in this article. Besides, in this article it's been focused to provides a clear and reliable details and information on prays and individual responsibility related to the pilgrimage to Mecca.

Key words: Prays, Pilgrimage, Religious Responsibility, Signification, Taking the pilgrimage on behalf of someone else.

Giriş

İslam dinini kabul etmiş ve bu dinin emir ve yasaklarını benimseyerek hayatını devam ettiren bir Müslümanın namaz, oruç ve zekât gibi başlıca ibadetler yanında, hac ibadetini de yerine getirmekle mükellef olduğu bilinen bir gerçektir. "Gitmek, yönelmek ve ziyaret etmek" anlamlarına gelen hac,¹ şartlarını taşımak kaydı ile her Müslümanın belirli zamanda, Kâbe'yi, Arafatı ve Mina'yı ziyaret ederek, hacca mahsus bazı dinî görevlerini yerine getirmesini ifade eder.²

İnsanları hac yapmak üzere Mekke'ye ilk davet eden peygamberin Hz. İbrahim olduğu "Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma, tavaf edenler, ayakta ibadet eden-

¹ el-İsfehâni, Rağıb, Ebû'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (Tah: Muhammed Seyyid Keylânî), Mısır, 1961, s.107; İbn Humâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sıvasî, *Fethu'l-Kadîr Alâ'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, (Tah: Abdurrazzak Galib el-Mehdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1995, II, 414.

² İbn Humâm, age, II,415.

ler, rükû ve secdeye varanlar için evimizi temiz tut."³, "İnsanlar arasında hacca ilan et ki gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedin." ⁴ gibi ayetlerde açıkça yer almaktadır. Her ne kadar Hz. İbrahim'den İslam'ın doğuşuna kadar ki zaman diliminde Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe ve kurban gibi ibadetler devam ettirilse de hac ibadetinin putperest geleneklerine göre sürdürüldüğü tarihi olarak malumdur.

Hac Müslümanlara ise hicretin 9. yılında "Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna güç yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."⁵ ayeti ile farz kılınmıştır. Bu yıl, Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak görevlendiren Hz. Peygamber, hicretin 10. yılında yüz bini aşan sahabî ile birlikte hac yapmıştır. Hz. Peygamberin yaptığı bu hacca, son hacçı olduğu ve sahabelerle vedalaştığı için "Veda Hacı" denilmiştir.⁶ Böylece Hz. Peygamberin uygulamaları ile hac, putperest ve müşrik âdetlerinden arınmış ve İslamî uygulamalarla yeni bir şekil almıştır. Bu durum Hz. Peygamberin "İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır."⁷ hadisi ile formüle edilmiştir.

Her ne kadar Kur'an'da zikredilmemiş de olsa hacın ömürde bir defa yapılmasının farz oluşu Ebû Hureyre tarafından nakledilen Hz. Peygamberin "Allah'ın Rasulü bize hitap ederek şöyle dedi: 'Ey insanlar! Allah size hacca farz kıldı, (o halde) haccediniz. Sahabeden bir kişi 'her sene mi ya Rasulallah? diye sordu. Hz. Peygamber cevap vermedi. Adam sorusunu üç kere tekrarlayınca Allah'ı Rasulü şöyle buyurdu: 'Evet demiş olsam size her yıl zorunlu olurdu ve buna güç yetiremezsiniz. Sizi serbest bıraktığım konularda siz de beni rahat bırakın. Sizden önceki ümmetler, çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında görüş ayrılığına düşmeleri sebebi ile helak oldular. Size neyi emredersem

³ 22.Hac.26.

⁴ 22.Hac.27-28.

⁵ 3. Âl-i İmrân. 97.

⁶ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazî*, (Tah: Marsden Jones), Beyrut 1966, III,1089; İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed, *Kitabu Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut 1985. II,173.

⁷ Buharî, I. İman.2, I,8; Muslim, I. İman.5, H.No:19, I,45.

onu gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz. Sizi bir şeyden men edersen onu da terk ediniz.”⁸ şeklindeki hadisinden anlaşılmaktadır.

Hz. İbrahim’den günümüze kadar müminler nazarında önemli yeri olan hac ibadetinin Kur’anî referansları da çoktur. Makalenin çerçevesi de göz önünde bulundurularak temel nitelikteki birkaç ayetle yetinilecektir. “Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke’deki (Ka’be) dir.”⁹ ayeti ile Ka’be’nin konumu ve önemi, “Sayılı günlerde (eyyâm-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah’ı anın. Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönmek isterse, ona günah yoktur. Bunlar gûnahtan kaçınanlar içindir. Allah’tan korkun ve biliniz ki hepiniz onun huzurunda toplanacaksınız.”¹⁰ ayeti ile haccın belli günlerde yapılan bir ibadet, Allah’ı anmak için bir vesile ve hac yapan kimselerin Allah korkusu ile hareket etmelerinin önemine işaret edilmektedir. Ayrıca ihramlı iken avlanmanın yasak olduğu¹¹ bu yasağa uymayanların ne gibi yaptırımlarla karşılaşacakları ayetlerde açıkça yer almaktadır.¹² İnkâr edenlerin, gerek yerli ve gerekse Kâ’be dışından gelen insanları, bütün insanlara eşit kılan Mescid-i Haram’dan alıkoymaya kalkmaları, Allah tarafından zulüm ve haktan saptırma olarak kabul edilmekte ve bu tür davranış içine girenlerin acı bir azapla karşı karşıya kalacakları da Kur’anî bir vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³

Ayrıca Allah Kur’an’da haccın kurallarına işaret ederek haram aya, Beyt-i Haram’a yönelmiş kimselere saygısızlık edilmemesi, hac esnasında nasıl bir davranış içinde olunması gerektiği ile ilgili hususlara işaret etmektedir.¹⁴ Hac ibadetinin asıl amacının Allah’ı anmak olduğu vurgusu da “Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarımızı andığımız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın...”¹⁵ ayeti ile ifade edilmekte ve hac ibadetinin maksada uygun bir şekilde yapılması durumunda ise insanların gûnahlardan arınması için bir sebep olduğu Allah tarafından “Allah Kâ’be’yi, o saygıya layık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddî ve manevî yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep

⁸ Buharî, 96.1’tisam.3, V,361; Muslim, 15.Hac.71, H.No:409, I,607-608; İbn Mâce, 25.Menâsik,2, H.No:2884, III,405; 8. Menâsik.1, H.No:3585, IV,5.

⁹ 3.Âl-i İmrân,96.

¹⁰ 2.Bakara,203.

¹¹ 5.Mâide,1; bkz., 5. Mâide,94 ve 96. Ayetler.

¹² 5.Mâide,95.

¹³ 22. Hac,25.

¹⁴ 5.Mâide,7; Hac ibadeti, kavramları ve mekânları, Kur’an ve sünnette sabit olan ihram yasakları, haccın menâsiki ile ilgili yasaklar ve diğer hükümler için Abdullah Tirabos’un “Hac İbadetinde Yasak Davranışlar,” (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008 isimli çalışmasında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

¹⁵ 2.Bakara,100.

kıldı..."¹⁶ ayetiyle dile getirilmektedir. Başka bir ayette ise hac ibadetinin maddî ve maneî yararlarına şu şekilde işaret edilmektedir: "İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini animaları (kurban kesmeleri için) sana (Ka'be'ye gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedinir."¹⁷ Bu ayetlerde haccın bir arınma vesilesi olduğu hususuna işaret edilmektedir.

Hz. Peygamberin de haccın faziletini ifade eden hadisleri mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: "Kim Allah için hacceder, çirkin söz ve günahlardan sakınırsa, annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak döner."¹⁸ Diğer bir rivayet ise şöyledir: "Hz. Peygambere hangi amelin daha faziletli olduğu soruldu: O 'Allah ve Rasulüne imandır' buyurdu. Sonra hangisidir? diye sorulunca 'Allah yolunda cihattır' dedi. Bundan sonra nedir? diye sorulunca 'makbul bir haccdır' karşılığını verdi."¹⁹ Ayrıca Hz. Peygamberin "Makbul haccın mükâfatı da ancak cennettir."²⁰ şeklindeki hadisi müminler nazarında haccın, Allah'a karşı kulluk görevinin yerine getirilmesinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermeye yeterlidir. Haccın Müslümanlar arasındaki dinî duyguların kuvvetlenmesine, insanların mahşer gününü hatırlamasına, İslam kardeşliğini pekiştirmesine, dünya Müslümanları arasında bir meşveret özelliği taşınmasına ve bireysel olarak insanın zorluklara karşı dayanma gücü kazanmasına sağladığı katkı da göz önüne alındığında, bireysel ve toplumsal hayat açısından önemi ve yerinin sürekli olduğu anlaşılır.

İslamî anlamda hac ve yapılışı, Hz. Peygamberin Veda Haccı'ndan günümüze kadar Müslümanlarca bilinen ve uygulanan dinî bir pratiktir. Özellikle hadis kitaplarının "Kitâbu'l-Hac" ve "Menâsiku'l-Hac" bölümlerinde bu konu ile ilgili çok sayıda hadis bulmak mümkündür. Bu hadislerdeki bilgiler sayesinde müminler, diğer ibadetlere göre daha kapsamlı bir yapıya sahip olan hac ibadetlerini her yıl yerine getirmeye gayret etmektedirler. Kur'an'da namaz ve oruç gibi ibadetlere güç yetiremeyenlerin nasıl bir davranış içinde olmaları gerektiği açık bir şekilde yer alırken, aynı şeyi hac ibadeti için söylemek zordur. Nisâ suresi 101, 102 ve 103.

¹⁶ 5.Mâide,97.

¹⁷ 22.Hac,27-28.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, el-Musannaf, 7.Hac.1, H.No:12772, V,104; Buharî, 25.Hac.4, I,471; Muslim, 15.Hac.78, H.No: 438, I,613; Nesâî, 8.Menâsik.1, H.No:3594, IV,8; İbn Mâce, 25.Menâsik.3, H.No:2889, III,408.

¹⁹ Buharî, 25.Hac.4, I,470; Nesâî, 8.Menâsik.3, H.No:3589, IV,7.

²⁰ İbn Ebî Şeybe, el-Musannaf, 7.Hac.1, H.No:12769, V,103-104; Muslim, 15.Hac.78, H.No:437, I,613; Nesâî, 8.Menâsik.3, H.No:3589, IV,7; İbn Mâce, 25.Menâsik.3, H.No:2888, III,407-408; Tirmizî, Hac.2, H.No:810, II,164.

ayetleri²¹ esas alınarak Müslümanların namazı hangi şartlarda nasıl kılacakları bilinmektedir. Aynı şekilde oruç ayında hasta veya yolcu olanların, oruçlarını ne şekilde tutacakları ayetlerde açıkça yer almaktadır.²² Sözü edilen ibadetlerin aksine, kendisine hac farz olup da sağlık ve çeşitli nedenlerle hac ibadetini yerine getiremeyenlerin nasıl bir davranış içinde olmaları gerektiği hususu hadislerde yer almaktadır.

Söz konusu hadisler başlangıçtan günümüze kadar amelî mezheplerin bu konudaki görüşlerinin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Ancak “başkasının yerine hac yapmak” ile ilgili rivayetler incelendiğinde, bu güne kadar yapılan uygulamaların aksine bazı durumların yeniden ele alınma zarureti ortaya çıkmaktadır. Rivayetlere genel olarak bakıldığında Hz. Peygamberle bazı sahabeler arasında Veda Haccı esnasında meydana gelen konuşmalar, sözü edilen sorunu açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar mezheplerin başkasının yerine hac yapmakla ilgili görüşlerini göz ardı etmek söz konusu olmasa da, sonuçta mezhepler de bu görüşlerini rivayetleri esas alarak oluşturdukları için, onların bu konudaki fikhî anlayışlarını değişmez olarak kabul etmek gibi bir mecburiyet de yoktur. Günümüzde özellikle hac gibi bir ibadetin daha sağlıklı bilgiler ve yorumlar çerçevesinde yerine getirilmesi önemli bir husustur. Hz. Peygamberin kendi döneminin gerekliliği çerçevesinde söylemiş olduğu sözlerin günümüzde ihtiyaç duyulduğunda yeniden yorumlanması ve delaletlerinin tespit edilmesi, evrensel İslam Peygamberi gerçeği ile bağdaşmaktadır. Dolayısı ile bu makalede “Başkasının yerine hac yapmak” ile ilgili rivayetler yeniden okunarak “Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insan-

²¹ (101. Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanunuzdur. 102. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. 103. Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yannız üzerinde yatarken (daima) Allah’ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.)

²² (183. Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kıldığı gibi size de farz kıldı. Ummulur ki korunursunuz. 184. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kıldı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. 185. Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.)

lar üzerinde bir haktr."²³ ayeti çerçevesinde delaletleri açısından değerlendirilecektir. Bu makalede fıkıhçıların konuya yaklaşımını ele alan hususlara ayrıntılı bir şekilde yer verilmeyecektir.²⁴ Ayet ve ilgili hadisler bağlamında, yeri geldiğinde hac ibadeti ile ilgili mezhebî uygulamalara temas edilerek, konunun izahına çalışılacaktır.

1. Bireysel Sorumluluk İbadet İlişkisi Bağlamında Hac İbadetinde Niyabet

Allah insanı akıl ve irade sahibi yaratırken aynı zamanda onu diğer varlıklardan farklı olarak yaptığı eylemlerinden sorumlu tutmuştur. İnsanın sorumlu olması onun akıl ve irade sahibi olmasının bir sonucudur. Bu sorumluluk silsilesi kişinin şahsî hayatından, ibadetlerinden ve toplumsal hayatın bütününe kapsayan bir yapıyı ifade etmektedir. İnsan kendisi ve ailesine sorumlu olurken, aynı zamanda yaratılanların en üstünü olarak bu âlemde kendisine şeref veren²⁵ Yüce Allah'a karşı da bir takım sorumluluklarını yerine getirmenin bilinci ile hareket etmek durumundadır. Kur'an'da bireysel sorumluluğa vurgu yapan ayetler mevcuttur. Konunun temellendirilmesi ve Kur'an-hadis ilişkisinin daha kolay kurulabilmesi için bazı ayetlere yer verilecektir. Örneğin "*Her nefis, kendi kazandığına karşılık bir rehindir (kefildir).*"²⁶ ayeti herkesin kendi yaptığı eylemlerden sorumlu olacağına işaret etmektedir. Kişilerin doğru yolu bulmalarının kendi lehlerine bir durum olduğu da "*Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapsınmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez...*"²⁷ ayetiy-le bizlere bildirilmektedir.

Kur'an'da bireysel sorumluluğa, mümin kâfir ayrımı yapılmadan vurgular yapılmaktadır. "*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evladı, ne evlâdın babası namına bir şey ödemeyeceği gündün çekimin...*"²⁸ ayetinde bu durum açıkça ortaya konularak, kıyamet günü hesabından baba-evlat gibi yakın akraba olanların bile birbirlerine fayda sağlayarak kurtulamayacağı vurgulanmaktadır. Ahiret gününde insanların tek tek hesaba çekilecekleri, o gün kimsenin kimseye fayda vermeyeceği gibi

²³ 3. Âl-i İmrân,97.

²⁴ Ülkemizde konuyu fikhî açıdan ele alan araştırmalar mevcuttur. Servet Bayındır'ın "*Fukahânın İstîtaat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükmüne Etkisi*", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2006; Sayı:13 ve Mehmet Erdem'in "*İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme*" *İlahiyat Akademik Araştırma Dergisi*, VII, (2007), Sayı:2 buna örnektir.

²⁵ 95.Tîn,4.

²⁶ 74.Müddessir,38.

²⁷ 17. İsrâ,15; 53.Necm,38; Ayrıca bkz., Fâtır,18. (...Yükü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için başkasını çağırsa, bu çağırıldığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez.)

²⁸ 31.Lokman,33.

Kur'anî vurgular²⁹ bireysel sorumluluğun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da bireysel sorumluluğa ve bu sorumluluğun mahiyetine bağlı olarak güç yetirme arasındaki ilişkiye de işaret vardır. "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir..."³⁰, "İnanıp da iyi işler yapanlara gelince-ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz. İşte onlar, cennet ehlidir. Orada ebedî kalacaklar."³¹ gibi ayetlerle Allah'ın insanları sorumlu tuttuğu emir ve yasakların onların gücü üzerinde olmadığına vurgu yapılmaktadır. Herkesin bu konuda dikkatini çeken diğer bir ayet ise "Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."³² şeklindedir. Bu ayetlere göre, insanın kendisine yüklenen sorumlulukları gücü nispetinde yine kendisin yerine getireceği açıktır.

Hız. Peygamberin hadislerinde de insan öldükten sonra hangi amel-lerden yararlanacağına dair bilgiler vardır. Dolayısı ile zikredilen davranışlar dışındaki mükellefiyetlerin insanın bireysel sorumluluğu ile ilgili olduğu da açıktır. Söz konusu rivayetlerde insanın amelinin hayatta iken yaptığı işleri kapsadığı ve öldükten sonra belli şeyler dışındaki amellerin ölmüş bir kimse için bir faydası olmayacağı açıkça yer almaktadır. Buna göre bir kimse ölmeden önce salih amel yapma gayreti içerisinde olmalıdır. Sözü edilen rivayetlerden bazıları şunlardır: Hız. Peygamber "İnsan ölünce ameli kesilir. Ancak üç amelin sevabı kesilmez: Sadaka-i cariyeye (kamuya yararlı sadaka), faydalanılan bir ilim ve arkasında kendisine dua edecek hayırlı bir evlat bırakmak"³³"Ölüyü (mezara kadar) üç şey takip eder: Ailesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner, biri baki kalır: Ailesi ve malı geri döner, ameli kendisiyle baki kalır."³⁴ Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hız. Peygamber amellerin sayısını (sadaka-i cariyeyi tafsil etmek suretiyle) çoğaltarak: "Mümine ölümünden sonra amel ve hasenatından ulaşacak şey: Öğretip yaydığı ilim, bıraktığı salih evlat, miras bıraktığı Mushaf, yaptığı mescit, yolcu için yaptığı ev, akıttığı ırmak ve sağlığında malından verdiği sadakadır."³⁵ buyurmuşlardır.

İnsanın sorumluluğunu konu edinen ayet ve hadisleri yukarıda verilen örneklerden ibaret olduğunu düşünmek doğru değildir. Ancak burada sadece konu ile yakın ilgisi olduğu düşünülen ayet ve hadislere yer

²⁹ 6.En'âm,94; 19.Meryem,95.

³⁰ 2.Bakara,286.

³¹ 7. A'raf,42.

³² 53.Necm,39.

³³ Muslim, 25.Vasiyyet.3, H.No:14, II,1255; Ebû Davûd, 17.Vesâyâ.14, H.No:2880,III,300; Tirmizî, 13.Ahkâm.36, H.No:1376, III,660; Nesâî, 30.Vesâyâ.8, H.No:3649,VI,251; Ahmed İbn Hanbel, II,372.

³⁴ Buharî, 81. Rikâk.42,VII,193; Muslim, 53.Zühhd.5, H.No:2690, III,2273.

³⁵ İbn Mâce, Mukaddime.20, H.No:242, I,88-89.

verilmiş, bireysel sorumlulukla ibadet ilişkisine vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Söz konusu ayet ve hadislerden şu gibi sonuçlara ulaşmak mümkündür:

İnsan kendisini âlemin en üst varlığı olarak yaratan Allah'a karşı sorumludur. Kişilerin sorumlulukları kendi eylemlerinin mahiyeti ile alakalıdır. Sorumlulukları yerine getirilmesinden veya terk edilmesinden kişiler sorumludur. Herkes kazandığının, yaptığının kefilidir. Ana, baba ve evlat bile olsa, başkasının adına hesap vermek söz konusu değildir. Herkes sorumluluk alanına giren meselelerden Allah'a hesap vermekle yükümlüdür. Ayrıca Kur'an kişinin sorumluluğunu yerine getirebilmesini, güç yetirme şartına bağlamıştır. İnsanı kendisinden daha iyi tanıyan Allah, onun üstün ve eksik yönlerini, hangi mükellefiyetleri yerine getirebileceğini de bildiği için, ibadetler noktasında da aynı ölçüye göre insana sorumluluk verdiğini ve bunun neticesinde de hesaba çekileceği muhakkaktır. Dolayısı ile mükellef çağına gelmiş ve ilahî emirlerle muhatap olmuş kimseler, bireysel sorumluluklarını ibadet alanında da yerine getirmek durumundadır. Nasıl ki namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerin yapılması mükellef çağına gelen her bir birey için sorumluluksa, hac ibadeti için de aynı şey söz konusudur.

Kur'an'da mükellef çağına gelmiş kimselerin yapmakla sorumlu olduğu ibadetler ve bunları yerine getirmede kişinin yükümlülüğü olduğu açıkça yer alırken, fıkıh kitaplarında da ibadetlerdeki niyabet şartları ile ilgili bilgiler yer almakta ve bu konuda çeşitli tartışmaların yapıldığı bilinmektedir.³⁶ Bir ibadeti başkası adına yapmakla, yapılan bir ibadetin sevabının bağışlamak mahiyet bakımından farklı olmak durumundadır. İşin önemine binaen fıkıh kitaplarında ibadetlerde niyabet meselesi belli bölümlere ayrılarak incelenmiştir.³⁷ Her ne kadar makalenin konusu riva-yetler bağlamında hac ibadetinde niyabet meselesi olsa da, hatırlatma ve ilişkilendirme açısından diğer ibadetlerdeki niyabeti hatırlatmanın yararlı olduğu düşünülmektedir.

Bilindiği gibi ibadetler mali, bedenî, hem mali hem de bedenî olmak üzere üç kategoride toplanmaktadır. Mali ibadetleri zekât, sadaka ve kurban gibi genel başlıklar altında toplamak mümkündür.³⁸ Zekât verebilecek bir kimsenin, malından zekât verebilmek amacı ile başka birini görevlendirmesi bilinen bir uygulamadır. Aynı şey sadaka ve kurban için de

³⁶ Erdem, Mehmet, "İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, (2007), Sayı:2, s.217-218.

³⁷ Bkz., el-Kâsânî, Alaüddîn Ebû Bekr b. Mesûd el-Hanefî, *Bedaiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,1986, II,212.

³⁸ Bâcî, *el-Munteka Şerhu Muwatta Mâlik*, III,470; Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X,181.

geçerlidir. Bu hususta ihtilaf söz konusu olmayıp, İslam hukukçuları mali ibadetlerde niyabetin olabileceği konusunda fikir birliği içindedirler.³⁹ Dolayısı ile zekâtını vermek isteyen bir kimsenin sağlıklı veya hasta olmasına bakılmaksızın, mal sahibinin niyeti esas alınarak vekil tayin edilen bir kimse bu ibadetin gereklerini yerine getirebilir.⁴⁰

Bedenî ibadetler kategorisinde ise temel olarak namaz ve oruç yer almaktadır. Bunlar dışında itikâfa girmek, Kur'an okumak gibi ibadetleri de saymak mümkündür. Her ne kadar bir kimsenin başka bir kimse adına namaz kılamayacağı hususunda tereddüt yoksa da, bu çerçevede farklı yaklaşımlar olduğu da bilinmektedir.⁴¹ Burada çok ayrıntılı bir şekilde deliller üzerinden yeni bir tartışmaya girilmeksizin İmam Mâlik (ö.179/758)'in "*Ben, ne sahâbeden ne de Medîne'de ikamet eden tabiînden bir kimsenin bir kimseye başkası adına oruç tutmayı ve namaz kılmayı emrettiğini duymadım.*"⁴² şeklindeki sözünden bu konudaki tartışmaların erken dönemlerde yapıldığını anlamaktayız. Namaz ve oruç gibi bedenî ibadetlerde uzuvlarla, Allah'ı ta'zim ve nefsin isteklerini erteleme gibi önemli hususlar olduğu için, bunların hiç birinin "nâib" tayin etmekle yerine getirilmesi söz konusu değildir.⁴³

Hac ise hem bedenî hem de malî yönü olan bir ibadettir. Hacda niyabet meselesi sözü edilen iki kategoride yer alan ibadetlerdeki kadar açık ve hemen sonuca varılabilecek fikhî konu değildir. Bu mesele geçmişte tartışılmış ve mezhepler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş, günümüzde de toplumun geneli tarafından olmasa da özellikle dinî sahalarda araştırma yapanların ve bu işin meraklılarının zihinlerinde birtakım soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu konudaki rivayetlerin farklı yorumlanması ve Hz. Peygamberin kastının delaletinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁴⁴ Hac gibi önemli bir ibadetin Kur'an'ın ön gördüğü ve Hz. Peygamberin uygulamasına uygun bir şekilde yapılabilmesi için konu ile ilgili rivayetlerin yeniden okunması ve rivayetlerdeki hususların dikkatlere sunulması önemlidir.

³⁹ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1986, III,38.

⁴⁰ İbn Âbidîn, *Mecmûatu Resâili İbn Âbidîn*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trz., I,147.

⁴¹ Bkz., Erdem, Mehmet, agm, s.231.

⁴² İbn Humam, Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahid, *Fethu'l-Kadir*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, trz., II,359. (Bu konuda hadis kitaplarında da bilgiler mevcuttur. Abdullah İbn Ömer şöyle demektedir: "Bir kimse başkasını yerine hac yapamaz ve oruç tutamaz." İbn Ebî Şeybe, *age*, H.No:15338, V,560.)

⁴³ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Şemsuddin, *el-Mebsût*, Beyrut, trz., IV,152.

⁴⁴ Bkz., Karagöz, İsmail, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2008, s.139-149.

2. Rivayetlere Göre Yerine Hac Yapılabilecek Kimseler

Başkasının yerine haccın, Kur'an ayetleri referans alınarak tartışılan bir konu olduğunu söylemek nerdeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bu konudaki tartışmaların ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasında hadislerin etkili olduğu söylenebilir. Elbette bu hususta mesai harcayan ve zihinlerini yoran kimselerin çabalarını görmezlikten gelmek gibi bir anlayış, ilmî olmaktan uzak olduğu gibi, hac ibadetinin uygulamasına yönelik bazı yanlışlıkların düzeltilme niyetiyle de çalışmaktadır. Öyleyse temelde hac ibadetindeki niyabetin ölçüsünün ve kimin kime naib olabileceğini bizlere en iyi gösterecek delilin de Hz. Peygamberin hadisleri olduğu açıktır. Söz konusu hadislerdeki hususların hiçbir mezhebî uygulamanın etkisinde kalınmadan yeniden dikkate alınması, hacdaki niyabet uygulamalarının boyutları ile karşılaştırılarak bir sonuca varılması, doğru sünnet algısı açısından önemli görülmektedir. Bu sebeple hadis külliyyatında hacda niyabet konusu ile ilgili rivayetlerin tek tek verilmesi ve ifadelerdeki farklılıkların dikkatlere sunulması, konunun sağlıklı bir zeminde ele alınması açısından önemlidir. Tespitimize göre konu ile ilgili rivayetlerin, "baba yerine hac yapmak", "anne yerine hac yapmak", "anne ve baba yerine hac yapmak" ve "kardeş, yakın ve oğul yerine hac yapmak" gibi kategorilere ayrıldığı görülmektedir.

"Baba Yerine Hac Yapmak" İle İlgili Rivayetler: Bu başlık altında verilen rivayetlerde bir adamın ya da kadının babası yerine hac yapıp yapamayacağı ile ilgili Hz. Peygambere yönelttiği soru ile Rasûlullahın bu konudaki cevabı yer almaktadır. Abdullah İbn Zubeyr'in naklettiğine göre bir adam Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: *"Ey Allah'ın Rasûlü! Babam hacetmeden öldü. Onun yerine hac yapabilir miyim? Hz. Peygamber de "Sen onun en büyük çocuğu musun? dedi. O da evet cevabını verdi. Hz. Peygamber "O halde babanın yerine hac yap" dedi. Babanın borcu olsa onun borcunu ödemez miydin?"*⁴⁵

Bu konudaki diğer bir rivayet ise Abdullah İbn Abbas tarafından nakledilmekte ve hac ile ilgili soru soran kimse bir kadındır. Abdullah İbn Abbas şöyle demiştir: Fadl İbnü'l Abbas Hz. Peygamberin bineğinin arka tarafına binmişti. Has'am kabilesinden genç bir kadın geldi. Bu sırada Fadl o kadına, kadın da Fadl'a bakmaya başladı. Rasulullah da Fadl'ın yüzünü eliyle kadından diğer tarafa çevirmeye başladı. Bu esnada kadın: *'Allah'ın hac farızası babama, binek üzerinde durmaya gücü yetmezken yaşlı iken erişti. Ben onun vekili olup, onun yerine hac yapabilir miyim? diye sordu. Hz. Peygamber de kadına: - "Evet" diye cevap verdi.* Bu soru ve cevap da Veda Haccı

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe *el-Musannaf*, 7.Hac.379, H. No:15334, V,560.

sırasında olmuştur.⁴⁶ Görüldüğü gibi bu olayın Veda Hacı esnasında meydana geldiği bilgisi vardır.

Tirmizî (ö.279/893)'de ise aynı olay daha ayrıntılı bir şekilde ve yine bir kadının Hz. Peygambere babasını hac durumu ile ilgili sorması ve Rasûlullahın cevabı çerçevesinde şöyle yer almaktadır: Has'am kabilesinden genç bir kız fetva almak üzere Rasûlullah'a gelerek: "*Babam yaşlı bir kimse olup kendisine hac farz olmuştur. Onun yerine haccetmem caiz midir?*" diye sordu. Rasûlullah "*Babanın yerine haccet*" buyurdu. Bu esnada bineğinin arkasında bulunan Fadl'ın boynunu geri tarafa çeviren Rasûlullah'a Abbas, "*Amcaoğlunun boynunu niçin geri çevirdin*" diye sormuştu. Bunun üzerine Rasûlullah: "*Fetva sormaya gelen genç kız ile binitinin arkasındaki erkeğin birbirlerine bakmaları sonucunda şeytanın onlara bir zarar vermemesinden emin olmak için onun boynunu çevirdim*" buyurdu. Sonra bir adam daha geldi: "*Ey Allah'ın Rasûlü ben tıraş olmadan haccın tavafını yapıvermişim ne olacak*" deyince; Rasûlullah: "*Tıraş oluver veya saçını kısaltıver zararı yoktur*" buyurdular. Başka bir adam gelerek: "*Ey Allah'ın Rasûlü, şeytanı taşlamadan önce kurbanı kesmişim ne olacak?*" dedi. Rasûlullah da: "*Şeytana taş at zararı yoktur.*" buyurdular. Sonra Rasûlullah Ka'be'ye gelerek tavaf etti sonra zezem kuyusuna geldi ve "*Ey Abdulmuttalib oğulları insanlar zezem çekmek için sizi sıkıntıya sokmayacaklarını bilseydim bende bu kuyudan su çekerdim*" buyurdu.⁴⁷ Dârimî'de ise olay aynı şekilde anlatılmakta ve soru soran kimsenin Has'am'lı bir adam olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁸

Ebû Davud rivayetinde de hadisi nakleden sahabe başka bir isimdir. Hafs b. Ömer dedi ki: Âmir oğullarından bir adam; "*Ya Rasûlallah babam yaşlı bir kimsedir. Yaya veya binitli olarak hacca ve umreye gücü yetmiyor, yolculuğa da dayanamıyor, dedi. Hz. Peygamber de; "Babanın yerine hac ve umre yap"* buyurdu.⁴⁹

⁴⁶ Muvatta, 20.Hac. 30, H.No:97, I,359; Buharî, 25.Hac.1, I,469; Buharî, Cezau's-Sayd.24, II, 218; Muslim, 15. Hac. 71, H. No: 407, I, 973; bkz., age, H. No: 408, I, 974; Nesâî, 24.Menâsik.12, H. No: 2639, V,118-119; Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.9, H. No: 5386, VIII,227-228; Nesâî, 24.Menâsik.8, H. No: 2632, V,117; Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.9, H. No: 5386, VIII,227-228; İbn Mâce, 25.Menâsik.10, H.No:2907, II,970; Dârimî, 5.Menâsik.23, H.No:1838, I,370.

⁴⁷ Tirmizî, 7.Hac.54, H.No:885, III,232-233. (Tirmîzî: Bu konuda Cabir'den de hadis rivayet edilmiştir. Tirmîzî: Ali hadisi hasen sahihtir ve sadece bu şekliyle Abdurrahman b. Haris b. Ayyaş'ın rivayetiyle bilmekteyiz. Pek çok kimse bu hadisi Sevrî'den aynı şekilde rivayet etmişlerdir. İlim adamları bu hadisle amel ederler ve: "Arafat'ta öğle ve ikinci namazlarını öğle vaktinde kılınması görüşündedirler. Bazı ilim adamları ise: "Kişi cemaate katılmaz da kendi çadırında kılar ise aynen imamın yaptığı gibi iki namazı bir vakitte cem eder" demektedirler. Zeyd b. Ali Ebî Tâlib'in oğlu, Ali'nin oğlu Hüseyin'in oğludur.)

⁴⁸ Darimi, 5.Menâsik.24, H.No: 1843, I,371.

⁴⁹ Ebû Davud, 11.Menâsik.25, H.No: 1810, II,402.

Ebû Rezîn el Ukaylî'den rivayete göre, kendisi Rasûlullah'a gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Babam çok yaşlıdır, hac ve umre yolculuğuna gücü yetmez" dedi. Rasûlullah'da: "*Babanın yerine hac ve umre yapar*" buyurdular. Tirmizî: Bu hadis hasen sahihtir. Bu hadiste umrenin zikredilmesi bir başkası adına umre yapılabileceğini göstermek içindir. Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin adı Lakîb b. Âmir'dir.⁵⁰ Bu rivayette ise hac ve umre birlikte zikredilmektedir.

Bazı rivayetlerde de baba borcunun ödenmesi vurgusu ile hac ibadeti arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Bu olay İbn Abbas tarafından şu şekilde nakledilmektedir: Bir adam Rasûlullah'a gelerek: "*Babama hac farz oldu ancak o çok yaşlı olup binite binemez, bağlasam da öleceğinden korkuyorum. Onun yerine ben hac yapabilir miyim?*" diye sordu. Rasûlullah da: "*Babanın bir borcu olsa öder miydin?*" buyurdu. Adam: "*Evet*" deyince, Rasûlullah da: "*Öyleyse babanın yerine hac yap*" buyurdular.⁵¹

Fadl b. Abbas'ın rivayetine göre o şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah'a geldi ve şöyle dedi: "*Ey Allah'ın Peygamberi! Babam çok yaşlıdır hac yapmaya güç yetiremez, bineğe bindirsem tutunamaz onun yerine haccedebilir miyim?*" Rasûlullah: "*Babanın yerine haccet*" buyurdu.⁵²

Nesâî (ö.303/882)'deki Fadl b. Abbas rivayetinde, Hz. Peygambere bir adamın soru sorduğu bilgisi yer alırken, Tirmizî (ö.279/893) rivayetinde de Has'am kabilesinden bir kadının sorusu dikkat çekmektedir. Fadl b. Abbas'tan rivayete göre Has'am kabilesinden bir kadın; "*Ey Allah'ın Rasûlü! Babama hac farz oldu kendisi çok yaşlı olup bineğine binip yolculuk*

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe *el-Musannaf*, 7.Hac.360, H. No:15220, V,540; Tirmizî, 7.Hac.87, H.No:930, III,269-270; İbn Mâce, 25.Menâsik.10, H.No:2906, II,970. (Hz. Peygamber rivayetin diğer bir kısmında hac ibadetinin ne şekilde yapılacağına dair şu gibi bilgiler vermektedir. Ali b. Ebî Talip'den rivayete göre o şöyle demiştir: Rasûlullah Arafat'ta vakfe yaptı ve şöyle buyurdu: "*Burası Arafat'tır, burası vakfe yapılacak yerdir. Arafat bölgesinin tamamı vakfe yeridir.*" Sonra Hz. Peygamber güneş batınca oradan ayrılmak için hareket etti. Usame b. Zeyd'i bineğinin arkasına aldı. Eli ile insanlara işaret ediyordu, insanlar büyük kalabalıklar halinde sağa sola çalkalanıyorlardı, onlara bakıp; "*Ey insanlar sakin olun*" diyordu. Sonra hep birlikte Müzdelife'ye gelerek iki vakit namazını bir anda birlikte kıldırdı. Sabah olunca "Kuzah" denilen yere geldi ve orada vakfe yaptı ve şöyle buyurdu: "*Burası Kuzah'tır ve vakfe yapılacak yerdir Cem'in yani Müzdelife'nin tamamı vakfe yapılacak yeridir.*" Sonra ilerledi Muhassir Vadisine varınca devesini kamçladı ve o bölgeden hızla geçti Muhassir Vadisini geçince durdu. Fadl b. Abbas'ı bineğinin arkasına aldı sonra şeytan taşlama yerine gelerek taş attı. Daha sonra kurban kesme yerine geldi ve şöyle buyurdu: "*İşte burası kurban kesme yeridir. Mina'nın tamamı kurban kesme yeridir.*")

⁵¹ Nesâî, 24.Menâsik.11, H. No: 2636, V,117-118; Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.10, H. No: 5390, VIII,229.

⁵² Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.10, H.No:5392, VIII,229.

yapamaz" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah; "Onun yerine sen hac yap" buyurdular.⁵³

İbn Abbas'tan rivayete göre bir adam Hz. Peygambere geldi ve şöyle dedi: "Babam çok yaşlıdır. Onun yerine hac yapabilir miyim?" Rasûlullah da: "Evet haccet eğer babanın borcu olsaydı da sen ödeseydin borcunu ödemiş olmaz mıydın" buyurdu.⁵⁴

İbn Abbas'ın naklettiği bu rivayette hacla ilgili hayır ve şer kavramına yer verilmektedir. Abdullah bin Abbas şöyle demiştir: Bir adam Hz. Peygamberin yanına gelerek: Ya Rasûlallah! 'Ben babamın yerine hac etmek isterim ne buyurursun' dedi. Hz. Peygamber: Evet. Baban yerine hac et. Çünkü sen onun yerine hac etmekle onun hayrını artırmazsan şerrini de arttırmış olmazsın, buyurdu.⁵⁵

Bazı rivayetlerde de ölen babanın yerine hac yapıp yapılamayacağı hususu yer almaktadır. Ebu'l-Ğavs bin Husayn'dan⁵⁶ rivayet edildiğine göre, kendisi, hac etmeden ölen babasının zimmetinde olan hac ibadeti borcu hakkında Peygambere fetva sordu. Peygamber ona: 'Baban yerine hacca git, adak orucu da böyledir, zimmetinde adak orucu bulunan ölü yerine bu oruç kaza edilir' buyurdu⁵⁷

Aynı konudaki rivayetin diğer versiyonu da şöyledir: Sevde bint Zem'a'dan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: "Hakikaten babam ihtiyar ve yaşlıdır, hac yapamaz. Ne yapmamı emredersiniz?" Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Ne dersin, şayet babanın bir borcu olsaydı da, sen onu ödeseydin, ondan kabul edilir miydi?" Adam "evet" dedi.

⁵³ Tirmizî, 7.Hac.85, H.No:928, III,267. (Tirmizî: Bu konuda Ali, Bureyde, Husayn b. Avf, Ebû Rezfîn el Ukaylî, Sevde b. Zem'a ve İbn Abbas'tan da hadis rivayet edilmiştir. Tirmizî: Fadl b. Abbas hadisi hasen sahihtir. İbn Abbas Husayn b. Avf el Müzenî'den de bir benzeri rivayet edilmiştir. Yine aynı şekilde İbn Abbas'tan, Sinan b. Abdillah el Cühenî ve halasından da rivayet edilmiştir. Sadece İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bu rivayetler hakkında Muhammed'e sordum şöyle dedi: "Bu konuda en sahih rivayet İbn Abbas'ın Fadl b. Abbas'tan rivayetidir. Belki de İbn Abbas bu hadisi Fadl ve daha başkalarından işitmiş sonra da mürsel olarak rivayet etmiş ve işittiği kimseleri söylememiş olabilir." Tirmizî: Bu konuda Peygamberden sahih pek çok hadis rivayet edilmiştir. Peygamberin ashabından ve sonraki dönem ilim adamları bu hadisle amel ederler. Sevri İbn'ul Mubarek, Şafî, Ahmed, İshak aynı görüşte olup, ölen kimse adına hac yapılabileceği kanaatindedirler. Malik ise şöyle der: "Kendi yerine hac yapılmasını vasiyet ederse ölen kimse yerine bir başkası hac yapabilir." Bazı ilim adamları ise: "Yaşlı haccedemeyecek durumda olan bir kimse adına da hac yapılabilir" demektedirler ki İbnü'l- Mubarek ve Şafî bu görüştedir.)

⁵⁴ İbn Ebi Şeybe *el-Musanaf*, 7.Hac.360, H. No:15221, V,540-541; Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.10, H.No:5393, VIII,229-230.

⁵⁵ İbn Mâce, 25.Menâsik.9, H.No:2904, II,969.

⁵⁶ Bu zât, el-Fur' kabilesinden bir adamdır.

⁵⁷ İbn Mâce, 25.Menâsik.9, H.No:2905, II,969.

Bunun üzerine Hz. Peygamber "Allah daha merhametlidir. Babanın yerine hac yap!" buyurdu.⁵⁸

Bu rivayette de borçla, hac borcu arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre; "Bir adam Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: "Babam İslam haccını yapmadan öldü. Rasûlullah şöyle dedi: 'Babanın borcu olsaydı sen onu ödemez miydin? Adam da evet diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hac da onun üzerine bir borçtur. Onu yerine getir' buyurdu."⁵⁹

Babanın hac yapma durumu ile ilgili rivayetlerde ana hatları ile bazen bir adam, bazen de bir kadının Hz. Peygambere soru sorduğu görülmektedir. Ayrıca bu grup rivayetlerde genel olarak yaşlılık ve güç yetirememe vurgusu hâkimdir. Ölen kimselerin yerine hac yapmak ve maddi bir borçla, hac borcu arasındaki ilişki yer almaktadır.

"Anne Yerine Hac Yapmak" İle İlgili Rivayetler: Bu grup rivayetlerde de anne yerine hac yapmanın hükmü ile ilgili hususların yer aldığı görülmektedir. İbn Abbas'ın rivayetine göre bir kadın İbn Abbas'a geldi ve ona şöyle dedi: 'Annem üzerinde hac borcu olduğu halde öldü. Onun yerine hac yapabilir miyim? İbn Abbas: Annenin borcu var mıydı? diye sordu. O da evet karşılığını verdi. (İbn Abbas) ne yaptın kadın da borcunu ödedim dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, senin tutumluluğunun en hayırlısı budur' dedi"⁶⁰

Bu rivayette de anne yerine hac yapmanın hükmü yanında, sadaka olarak verilen cariye, başkasının yerine oruç tutma gibi hususlar yer almaktadır. Bureyde'den rivayete göre şöyle demiştir: Rasûlullahın yanında oturuyordum bir kadın geldi ve: "Ey Allah'ın Rasûlü ben anneme sadaka olarak bir cariye vermiştim. Annem de öldü ne yapmam gerekir?" diye sordu. Rasûlullah da şöyle buyurdular: "Sevabın sana yazılmış olup miras hukuku da o cariyeyi sana geri çevirmişti." Kadın: "Ey Allah'ın Rasûlü annemin bir aylık tutamadığı oruç borcu vardı onun yerine o oruçları tutabilir miyim?" Rasûlullah: "Onun yerine oruçlarını tut." Kadın: "Annem hac yapmamıştır onun yerine hac yapabilir miyim? Rasûlullah buyurular ki: "Evet onun yerine hac yap' buyurdu.⁶¹

⁵⁸ Dârimî, 5.Menâsik.24, H.No: 1844, I,372.

⁵⁹ Heysemî, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidü'l-Bezzâr*, H.No:1145, II,26. (Hadisin ravisi Sabit, Bezzâr tarafından güvenilir, kendisinden hadis rivayet edilebilen bir kimse olarak nitelendirilmektedir.)

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe *el-Musanaf*, 7.Hac.360, H. No:15219, V,540.

⁶¹ Tirmizî, 5.Zekât.31, H.No: 667, III,54-55. (Tirmizî: Bu hadis hasen sahihtir. Bu hadis sadece Bureyde'nin bu rivayetiyle bilinmektedir. Hadisin ravilerinden Abdullah b. Atâ hadisçiler yanında güvenilir bir kimsedir. İlim adamlarının çoğunluğu bu hadisle amel ederler ve derler ki: Bir kimse bir sadaka verir de o sadakası ona miras olarak dönerse o sadakası ona he-

Bu konudaki diğer bir rivayet de şöyledir: Abdullah b. Bureyde'nin babasından rivayete göre, "Bir kadın Rasûlullah'a gelerek, annem hac yapmaktan öldü onun yerine haccedebilir miyim? diye sordu. Rasûlullah da "evet onun yerine hac yap" buyurdular. Bu hadis sahihtir.⁶²

Bazı rivayetlerde ise borçla, anne yerine hac yapmak vurgusu dikkat çekmektedir. İbn Abbas anlatıyor: Sinan b. Seleme el Cuhenî'nin karısı, haccını yapamadan vefat eden annesinin yerine haccedip edemeyeceğinin Rasûlullah'dan sorulmasını istedi. Rasûlullah: "Evet" dedi: "Annenin borcu olsa sen de onu ödemiş olsan borcu düşmüş olmaz mı? O hâlde annesi adına haccetsin."⁶³

Fadl İbn Abbas'ın bu rivayetinde ise diğerinin aksine annenin yaşlı olduğu bilgisi yer almaktadır. Fadl b. Abbas anlatıyor: Rasûlullahın bineğinin arkasında idim bir adam geldi ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem çok yaşlıdır bineğine binse tutunamaz, bağlasam da onu öldürürüm diye korkuyorum, bu nedenle onun yerine ben haccedebilir miyim? diye sordu. Rasûlullah da "Annenin borcu olsa öder miydin?" Adam: "Evet" deyince, Rasûlullah: "Öyleyse annenin yerine hac yap" buyurdu.⁶⁴

Bureyde'den rivayet edildiğine göre, bir kadın Rasûlullah'a gelerek, Ey Allah'ın Rasûlü: "Ben anneme bir cariye bağışlamıştım. Şimdi ise annem vefat etti. Bu cariye'yi miras olarak bıraktı' bu hususta ne buyurursunuz? diye sorduğunda, Hz. Peygamber: "Senin sevabın kesinleşmiştir. Cariye miras olarak sana dönecektir." buyurmuş. Sonra kadın: Ey Allah'ın Rasûlü: "Annem üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde öldü. Benim onun yerine oruç tutmam yeter mi? -yahutta onun borcunu öder mi?-" diye sorduğunda Hz. Peygamber de: "Evet!" cevabını vermiş. Sonra kadın; Ey Allah'ın Rasûlü "Annem hac etmedi. Benim onun yerine haccetmem yeter mi? -Yahutta onun borcunu öder mi?-" demiş. Hz. Peygamber yine: "Evet!" cevabını vermiştir.⁶⁵

"Anne ve Babanın Yerine Hac Yapmak" İle İlgili Rivayetler: Bir kısım rivayetlerde de yerine hac yapılacak kimseler olarak anne ve baba

laldir. Bir kısım ilim adamları ise: "Sadaka Allah için verilmiş bir şeydir, miras olarak kişiye dönerse onu alıp benzeri bir yere harcaması gerekir." Sûfyân es Sevri ve Zuheyr bu hadisi Abdullah b. Atâ'dan rivayet etmişlerdir.) Vefat eden anne yerine oruç tutmayı ifade eden diğer bir rivayet ise Abdullah İbn Abbas tarafından şu şekilde nakledilmektedir: "Bir kadın Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: "Ya Rasûlallah! "Annem üzerinde nezir orucu olarak vefat etti. Onun yerine oruç tutabilir miyim? Hz. Peygamber de "Annenin borcu olsaydı ödemez miydin? dedi. Kadın da "evet" karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "onun yerine oruç tut" buyurdu. (Ebû Avâne, el-Musned, H.No:3156, II,284.). Başkasının yerine oruç tutma meselesi her ne kadar rivayetlerde mevcut olsa da, hacca olduğu gibi dinî uygulamalara yansınmıştır.

⁶² Tirmizî, 7.Hac.86, H.No:929, III,269.

⁶³ Nesâî, 24.Menâsik.8, H. No: 2631, V,116.

⁶⁴ Nesâî, 49.Âdâbu'l-Kudât.10, H. No: 5391, VIII,229.

⁶⁵ Ebû Davud, 17.Vesaya.12, H. No: 2897, III,297-298.

vurgusu yer almaktadır. Ebû'Şa'sâi, Hz. Peygambere üzerinde adak borcu olan babası veya annesi ölen bir adam geldiğini haber verdi. Hz. Peygamberin ona 'nezirini veya hacımı yerine getir' dediğini sandım. Hz. Peygamber onun yerine yap dedi"⁶⁶

İbn Abbas'ın bu rivayetinde de anne baba birlikte zikredilmektedir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bir adam şöyle dedi: "Ya Rasûlullah! Gerçekten babam -veya "annem"- ihtiyar ve yaşlıdır. Onu ben yüklensem, sırtımda duramaz. Onu bir bineğin üzerine bağlasam, öldürmekten korkarım. Bu durumda onun hacı için ne yapmamı emredersiniz?" Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ne dersin, şayet babanın -veya "annenin"- borcu olsa, onu öder misin?" Adam, "evet" dedi. Hz. Peygamber de "O halde babanın -veya "annenin"- yerine hac yap!" buyurdu.⁶⁷ Anne ve babanın yerine hacı konu edinen bu grup rivayetlerde, ölen bir kimsenin adına nezir veya hac yapılabileceği hususu yer almaktadır.

"Kardeş, Yakın ve Oğul Yerine Hac Yapmak" İle İlgili Rivayetler: Anne, baba ve anne-babanın yer aldığı rivayetler dışında, kardeş yerine hac yapmayı konu edinen rivayetler de mevcuttur. İbn Abbas'ın rivayetine göre bir adam Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: 'Kız kardeşim öldü, hac yapmadı, onun yerine yerine hac yapabilir miyim? Hz. Peygamber de 'onun borcu olsaydı sen onu ödemez miydin? O vefaya ve borcunun ödenmesine layıktır.'⁶⁸

İbn Abbas'dan nakledilen bu rivayette de kardeş veya yakın yerine hac yapmak vurgusu dışında, başkasını yerine hac yapacak kimsenin kendisinin de hac yapması gerektiği ifade edilmektedir. İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre "Hz. Peygamber bir adamı "Şubrüme için lebbeyk" derken işitti de ona: "Şubrüme kimdir?" diye sordu. O da, Kardeşindir veya "Yakınımdır" deyince Hz. Peygamber ona: "Sen kendin için hac yaptın mı?" diye sordu. O da hayır cevabını verince, "Sen önce kendin için hac yap, ondan sonra Şubrüme'nin yerine yap" dedi.⁶⁹

Ölen oğlu yerine hac yapmak isteyen bir babanın durumu da rivayetlerde yer almaktadır. İbn Zubeyr'in naklettiğine göre bir adam Hz.

⁶⁶ Abdurrazzak, *el-Musannaf*, H.No:15898, VIII,458. Diğer bir rivayette ise Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Peygambere üzerinde neziri olan annesi hakkında soru sorduğu ve Hz. Peygamberin de annesinin nezirini yerine getirmesini emrettiği hususu yer almaktadır. Abdurrazzak, *el-Musannaf*, H.No:15899,VIII,458; bkz. Abdurrazzak, *el-Musannaf*, H.No:15902, VIII,459.

⁶⁷ Dârimî, 5.Menâsik.23, H.No: 1842, I,371.

⁶⁸ İbn Ebi Şeybe *el-Musannaf*, 7.Hac.323, H. No:14930, V,494; Ebû Avâne, *el-Musned*, H.No:3154, II,283.

⁶⁹ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannaf*, IV,187; Ebû Davud, 11.Menâsik.25, H.No: 1811, II,403; bkz., Ebû Arûbe *el-Adevî, Kitabu'l-Menâsik*, (Tah: Âmir Hasen Sabri), 1. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1421/2000, s.64.

Peygambere gelerek 'Oğlum vefat etti, hac yapmadı, onun yerine hac yapabilir miyim' diye sordu. Hz. Peygamber 'o en büyük çocuğun mu? diye sordu. Adam 'evet' dedi. Hz. Peygamber de oğlunun yerine hac yap, oğlunun borcu olsaydı onu ödemez miydin? buyurdu."⁷⁰

"Baba, anne, anne-baba, kardeş, yakın ve oğul yerine hac yapmak" ile ilgili yukarıda zikredilen rivayet metinlerinde şu gibi hususların yer aldığını söylemek mümkündür:

Rivayetler her şeyden önce farklı sahabe raviler tarafından rivayet edilmiş, ravi bir rivayette yerine hac yapılabilecek kimse olarak babayı zikrederken, diğer bir rivayette de bu kimse anne olabilmektedir. Hz. Peygambere soru soran kimse ister kadın isterse erkek olsun, rivayetlerdeki ortak vurgu, yerine hac yapılacak kimsenin ya çok yaşlı olduğu veya binek üzerinde duramayacak kadar güç yetiremeyecek durumda olmasıdır. Bazı rivayetlerde hac ve umre vurgusu birlikte yer almakta, bazılarında ise hac ibadeti ile anne babanın borcunun ödenmesinin önemi arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre yaşlılık veya güçsüzlük neden ile anne, baba ve yakınların yerine hac yapmanın hükmünü öğrenmeye yönelik sorular yanında, hac yapmadan ölen kimselerin yerine hac yapmanın durumu hakkında da Hz. Peygambere sorular yöneltilmektedir. Başkasının yerine nezir haccı ve oruç gibi hususların da söz konusu rivayetlerde yer aldığı görülmektedir. Yukarıda zikredilen rivayetlerin genelinde, yerine hac yapılması için izin istenen kimselerin anne, baba, kardeş, yakın ve oğul olduğu görülmektedir. Dolayısı ile söz konusu rivayetlerin delaletlerinin de bu çerçevede ele alınmasının, yerine hac yapılabilecek kimselerin, kimlerin olabileceği veya olamayacağı konusunda yararlı olacağı düşünülmektedir.

3. "Başkasının Yerine Hac Yapmakla İlgili Rivayetler" Çerçevesinde Şârihlerin Görüşleri

Başkasının yerine hac yapmakla ilgili rivayetlerin delaletlerinin sıhhatli olarak tespit edilebilmesi için, şerh kitaplarında bu konuda hangi görüşlerin dile getirildiğinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu amaçla özellikle konumuzla yakın ilgisi olduğu düşünülen görüşlere ana hatları ile yer verilecektir. Örneğin Muvattâ Şârihlerinden Bâcî (ö.494/1073)'nin şerhinde; Has'am kabilesinden bir kadının, babasının yaşlılığı nedeni ile hac yapamadığını ve kendisinin onun yerine hac yapmasının mümkün olup olmadığını Hz. Peygambere danışmasını dile getiren rivayet esas alınarak bu konuya epeyce yer verilmiştir. Haccın tanımı,

⁷⁰ İbn Ebî Şeybe *el-Musannaf*, 7.Hac.323, H. No:14931, V,494.

haccın hemen yapılıp yapılmayacağına hüküm ile ilgili görüşler, haccın vucubunun şartları, istitâatın ne anlam içerdiği, hacla ilgili ayetteki güç yetirmenin ne anlama geldiği gibi birçok hususa işaret edildikten sonra, istitâat kavramı çerçevesinde kimlerin hacca imkânı olacağı ve başkasının yerine hac yapmanın mümkün olup olmadığı çerçevesinde tartışmalara yer verilmiştir.⁷¹

Âl-i İmrân suresi 97. ayetindeki hacca güç yetirme kavramının sadece "azık ve binek"⁷² olarak anlaşılmasının söz konusu olmadığı, buradaki güç yetirme kavramı tam anlamıyla açık olmayıp, açıklanmaya muhtaç olduğu, bir kimse hasta ise "binek ve azık" bulsa dahi istitâat sahibi olamayacağı ifade edilmektedir. Has'am kabilesinden gelen ve Hz. Peygambere babasının durumunu bildiren kadının, babasının binek üzerinde durmadığını bildirmesi, istitâatın "binek ve azık" dışında sıhhat, kuvvet, bir binek üzerinde duramayacak kadar yaşlılık, bunlar dışında yol güvenliği gibi hususları içerdiğini göstermektedir. Bir kimsenin malı olsa ve kendisi yerine hac yapacak bir kimseyi bulma imkânı olsa da, bu kimse her hangi bir binek üzerinde duramayacak kadar güçsüzse, onun hacca mükellef olup olmadığına karar vermek için şu iki yolun takibi gerekmektedir. Bir kimse geçici bir hastalık nedeni ile hacca gidemezse, hastalığının iyileşmesi beklenir ve haccını yapar. Kendisinde yaşlılık, müzmin bir hastalık gibi geçmesi söz konusu olmayan hastalıklara maruz kalan kimselerin hac yapmakla mükellef olmadıkları söylenmektedir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî bu gibi kimselerin güç yetirme şartlarını taşımadıklarını, o kimse yerine başkalarının hac yapmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir. Şâfiî evlat, kardeş ve azat etmiş olduğu kişi, o kimse adına hac yapabilir görüşünü dile getirmektedir. Bâcî şerhinde söz konusu ayetle ilgili olarak, bir kimsede "istitâat" bulunmazsa, o kimse 'güç yetirme' özelliği taşımadığı için, hac yapması gerekmez düşüncesine yer vermektedir.⁷³

Munteka şerhinde ölen bir kimsenin yerine hac yapma ile ilgili İbn Abbas'tan gelen bir rivayete yer verilmekte ve bununla ilgili görüşler dile getirilmektedir. "Bir adam Ey Allah'ın Rasûlü! Babam hac yapmadan vefat etti. Ben onun yerine hac yapabilir miyim? diye sordu. Hz. Peygamber de 'eğer babanın borcu olsaydı onu ödemez miydin? diye sorunca adam

⁷¹ Bâcî, İbn Saîd b. Eyyûb, *el-Muntekâ Şerhu Muwattâ Mâlik*, (I-IX), (Tah: Muhammed Abdulkadir Ahmet Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999, III,463-466.

⁷² Güç yetirmenin "azık ve binek" olarak açıklandığı rivayetlerin isnadlarında yer alan ravilerin adalet ve zaatları ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bkz., Zeylaî, Cemaleddin Ebî Muhammed Abdullah b. Yusuî, *Nasbu'r-Râye*, (I-V), Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslamiyye, Cidde, trz., III,9,10.

⁷³ Bâcî, age, III,467; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV,384; Ayrıca bkz., İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetu'r-Rûşt, trz., s.186.

“evet” dedi. Rasûlullah bunun üzerine “Allah’ın borcunu ödemen daha doğru bir davranıştır.” buyurdu.⁷⁴ Bir kimsenin ölen bir kimsenin borcunu ödeyecek kadar mala sahip olmama durumunda, bu borcu ödemesi gerekmez. Çocuğun da borcu ödeme zorunluluğu yoktur. Eğer evlat babasının borçlarını ödemek isterse, bu efdal bir durumdur. Bu çerçevede ölen kimsenin yerine hac yapmakla ilgili görüşler ileri sürülmüş, hac yapmamış yerinden kalkamayacak kadar yaşlı kimselerin yerine hac yapmak bir ruhsat kabul edilmiş, ölen bir kimsenin yerine oğlunun hac yapması vasiyet etmemiş olsa da caiz görülmüştür.⁷⁵

Rivayetlerdeki “onun yerine hac yapabilir miyim” sorusu hacca niyabetin sıhhati, Hz. Peygamberin “evet” şeklindeki cevabı ise hacdaki niyabetin ruhsatı olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mal ile yapılan zekâta niyabetin olacağı, namaz ve oruç gibi ibadetlerde niyabetin olamayacağı hususunda da bilinenin aksine değişik görüşler dile getirilmiştir. Beden ve mal ile yapılan cihat ve hac gibi ibadetlerde dahi niyabeti caiz görenler mevcuttur. İmam Mâlik (ö.179/858) ileri sürülen tüm görüşlerin aksine, bir kimsenin başkasının yerine hac yapmasını, başkası adına namaz kılınmasını doğru bulmamaktadır. Ayrıca o, ölü adına sadaka verilmesini dahi uygun görmemektedir. Ancak başkasının yerine hac yapma meselesini şayet vasiyet varsa yerine getirilmesi gereken bir durum olarak da kabul etmektedir. Ayrıca İmam Mâlik’e ölen bir kimsenin yerine hac yapma meselesi sorulduğunda, başkasının yerine orucu, namazı ve haccı aynı şekilde gördüğünü ve bunları kişilerin kendilerinin yapması gerektiğini ifade etmiştir. Ölen bir kimse adına yapılabilecek en efdal şeyin de onun adına tasaddukta bulunulması düşüncesine sahiptir.⁷⁶

İbn Hacer (ö.852/1431)’in Buharî (ö.256/835) şerhinde ise hareket etmekten aciz bir kimsenin, kendisinin yerine başka birini hac yapmak için vekil tayin edebileceği bilgisi mevcuttur. Ayrıca güç yetirme sadece “binek ve azıkla” sınırlandırılmamakta, “mal ve bedenle” ilgili hususlar da güç yetirme kavramına dâhil edilmektedir.⁷⁷

Aynî (ö.855/1434)’nin Şerhi’nde İbn Abbas’tan nakledilen Hz. Peygamber, Fadl ve Has’am kabilesinden bir bayanın yaşlı babasının yerine hac yapıp yapamayacağı ile ilgili durumunu dile getiren rivayet, bir kimse yaşlandığı zaman hac ibadetini hiçbir şekilde terk etmesi için mazeretinin

⁷⁴ Nesâî, 24.Menâsik.12, H.No:2639; V,118,119.

⁷⁵ Bâcî, age, III,468.

⁷⁶ Bâcî, age, III,469,470.

⁷⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bârî*, (I-XVII), 1.Baskı, Dâru Taybe, Riyâd, 1462/2005, IV,384.

olamayacağına ve o kimsenin başkasını yerine vekil tayin etmesinin mümkün olduğuna delil olarak kabul edilmektedir.⁷⁸ Bu rivayetin Muslim, Mâlik ve Tirmizî tarafından rivayet edildiğine vurgu yapılmakta ve sahih olduğu hususunda görüşler dile getirilmektedir.⁷⁹ Ayrıca Aynî Şerhi'nde söz konusu rivayetlerle ilgili kadının babasının hac ile ilgili durumu, bir kadının annesinin durumu, bir adamın annesinin durumu, bir adamın babasının durumu ve ölünün hac durumunun Hz. Peygambere sorulması ile ilgili bilgilere de yer vermektedir.⁸⁰ Bu sorular ve rivayetler çerçevesinde, başkasının yerine hac yapma konusunda da eğer bir kimse beden bakımından buna güç yetiremeyecek durumda ise, başkasının o kimse yerine hac yapabileceği görüşüne de yer vermekte, Ebû Hanîfe ve arkadaşları, Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak gibi İslam âlimlerinin bu görüşte olduğunu söylemektedir.

Aynî, İmam Mâlik, Leys ve Hasen b. Salih'in de hac yapmadan ölen bir kimse haricinde, başkasının yerine hac yapmanın söz konusu olmadığı görüşünü dile getirmektedir. Aynî, Mâlikîlerin bu konuda üç görüşe sahip olduklarını belirttikten sonra, söz konusu görüşleri şu şekilde sıralamaktadır. Bir grup, başkası yerine kesinlikle hac yapılamaz, diğeri çocuğu yaparsa olur, üçüncü grup ise vefat eden kimse vasiyet ederse geride kalanlar onun yerine hac yapabilir. Bu görüşlerini ise İbn Ebî Şeybe (ö.235/884)'nin el-Musannaf'ında yer alan İbn Ömer tarafından nakledilen "*Kimse kimsenin yerine hac yapamaz, oruç tutamaz*"⁸¹ rivayetine dayandırmaktadırlar. Bu görüşün aksine İbrahim en-Nahaî, İmam Şâfiî ve ulemanın çoğunluğu ise "ister farz isterse nezir haccı olsun, ölen kimsenin yerine hac yapılır. Ölen kimse ister vasiyet etsin, isterse de etmesin, geride kalanların bunu yerine getirmesi gerekir" görüşünü dile getirmektedirler. Aynî de kendi görüşü olarak "*bize göre tatavvu hacda niyabet olur.*"⁸² demektedir.

Yukarıda zikredilen görüşlerden farklı olarak İbn Abdilberr ilim ehlinin bu hadisin anlamında görüş ayrılığına düştüğünü, bunlardan bir kısmının bu rivayetin Ebû Has'amiyye mahsûs bir uygulamayı ifade etti-

⁷⁸ Aynî, Bedruddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhari*, (I-XXV), 1.Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001, X,177.

⁷⁹ Aynî, age, X,178.

⁸⁰ Aynî, age, X,179.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, H.No:15336, V,560. Ayrıca başkasını yerine hac yapıp yapılamayacağı ile ilgili tartışmaların rivayetlerde farklı şekillerde yer aldığı görülmektedir. Örneğin Ebû Nehîk Tâvus'a "geride hac ibadeti yapmadan vefat eden bir kadının durumunu" sordum. O da bana "onun yerine hac yapılır." dedi. Aynı soruyu Kâsım'a sordum. O da "Tâvus'un söylemiş olduğu şeyi bilmiyorum." dedi. "Hiç kimse bir başkasının günahını çekmez." ayetini hatırlattı. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, H.No:14307, V,381.

⁸² Aynî, age, X,180.

ğini, Âl-i İmrân 97. ayetindeki "...yoluna güç yetenlerin..." ibaresi çerçevesinde, hadisin başkaları için de delil olmasının caiz olmadığını söylemektedir. O, kadının babasının hac için güç yetirme şartını taşımadığından, ona hac farz olmadı. Hac için güç yetirme şartı olmadığı için, Hz. Peygamberin gücü yetmeyen adamın kızına verdiği cevap özel bir nitelik taşımaktadır. Bu görüşü Mâlik ve ashabı da kabul etmekte, hac onlara göre, namazda olduğu gibi bedenle yapılan bir ibadet olup, bir kimsenin başkası adına hac yapması söz konusu değildir. İbn Hazm da bu rivayetle ilgili olarak, "Hz. Peygamber 'kadına babanın yerine hac yap' hükmü, bu uygulamadan sonra kimse için geçerli değildir." görüşünü dile getirmektedir.⁸³ Bu konuda dile getirilen diğer bir görüş ise "bir kimse kendi İslam haccını yapmadan, başkasının yerine hac yapamaz, kim kendisi hac yapmadan başkası adına hac yaparsa, bu hac ne kendisi ne de başkası adına sahih olur." şeklindedir. Bu konu ise Şubrûme hadisi olarak bilinen rivayet çerçevesinde ele alınmakta ve değerlendirmeler yapılmaktadır.⁸⁴ Ancak bu ve benzer rivayetlerin, bir kimsenin kendi yerine hac yapmadan başkasının yerine hac yapamayacağını delili olamayacağını söyleyenler de vardır.⁸⁵ Aynı zikredilen rivayetleri esas alarak; bir kadının erkek yerine hac yapabileceğini, evladın vefat eden anne ve babasının borçlarını ödemekle onlara iyilik yapmış olacağını söylemektedir.⁸⁶

Kirmânî (ö.717/1296) şerhindeki yorumlar, yukarıda dile getirilen görüşlerle paralellik arz etmektedir. O, söz konusu rivayetlerle ilgili olarak, hac yapmaya gücü yetmeyenlerin yerine niyabeti, bir kadının erkek yerine hac yapabileceğini, anne ve babanın borçlarının ödenmesi ile onlara iyilik olacağını, kendisi hac yaptıktan aciz olan kimselerin başkasını vekil yapabileceğini Veda Haccı'nda şüpheden uzak bir şekilde ortaya çıktığını dile getirmektedir. Hattâbî'nin, bedeni hac yapamayacak güce sahip olmayanların yerine haccın yapılabileceği görüşünü zikrettikten sonra, Mâlik'in bunu kabul etmediği, Şâfiî'nin sağlıklı bir kimsenin ne farz ne de nafile hac için vekil tayin edilemeyeceği, Ebû Hanife'nin ve Ahmed b. Hanbel'in nafile hacda da vekil olabileceği ile ilgili görüşlerine şerhinde yer vermiştir.⁸⁷

Nevevî (ö.676/1277), rivayetleri açıklamaya yönelik hadis şerhlerinde yer verilen genel bilgileri dile getirdikten sonra, başkasının yerine haccın konu edinildiği rivayetlerle ilgili bazı görüşleri ön plana çıkarmak-

⁸³ Aynî, age, X,181.

⁸⁴ Aynî, age, X,182.

⁸⁵ Aynî, age, X,183.

⁸⁶ Aynî, age, X,184.

⁸⁷ Kirmânî, *el-Ke'âkibu'd-Dâri fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XXV), 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981, VIII,56.

tadır. O, bu rivayetler bağlamında, eğer kadın kendi nefsinden emin ise mahremsiz bir şekilde hac yapabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca o, Şâfiî'nin ve birçok ulemanın "ölen bir kimsenin yerine⁸⁸, ister farz isterse nafîle olsun, kişi vasiyet etmese de hac yapılabileceği ve geride kalanların bu görevi yerine getirmeleri gerektiği" şeklinde dile getirdiği görüşü zikrettikten sonra, ancak tatavvu haclarda niyabetin geçerli olduğunu kendi düşüncesi olarak zikreder. Birçok İslam ulemasının kabul ettiği, kadının erkek yerine hac yapabileceği görüşünün Hasen b. Salih tarafından kabul edilmediğini söyler.⁸⁹

Has'am kabilesinden bir kadının Hz. Peygambere babasının yerine hac yapıp yapamayacağını konu edinen rivayetlerle ilgili bağlamındaki tartışmaların Ebû Davud şerhinde de yer aldığı görülmektedir. Tekrara düşmemek amacı ile yukarıda verilen benzer görüşleri geçerek, farklı olduğu düşünülen ve burada yer almasında fayda görülen bazılarına yer verilmekle yetinilecektir. Bazı âlimlere göre başkalarının yerine hac yapmak hükmü, sadece sahabe dönemine mahsûs bir uygulamadır. Başka bir kimsenin yerine hac yapmak bu dönemden sonra söz konusu değildir. Diğer bir grup da bu hükmün sadece evlat için geçerli olduğunu dile getirmektedir.⁹⁰ Bir rivayetteki "baban için hac ve umre yap." şeklindeki ibare ise, yürümekten aciz bir babanın yerine, çocuğunun hac yapabileceğine delil kabul edilmiştir. Ayrıca hac ve umrenin rivayette birlikte yer alması, haccın ve umrenin vucûbiyetinin delili kabul edilse de, ehl-i hadis ve ulemanın büyük bir çoğunluğu tarafından umrenin vacip olmadığı söylenmiştir.⁹¹

4. Hacca "Güç Yetirme" (İstîtat) Ayetinin İfade Ettiği Anlamlar

Başkasının yerine hac yapmak uygulaması hadislere dayanmış olsa da, kimlerin hacca güç yetirilip yetiremeyeceği ilgili tartışmaların odağında "Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."⁹² ayeti yer almaktadır. Görüldüğü gibi ayette yer alan "yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi..." ibaresi, başlangıçtan günümüze kadar

⁸⁸ Hadis kitaplarında "ölen kimselerin yerine hac yapılmaz." bilgisi de yer almaktadır. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, H.No:15339, V,561.)

⁸⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Muslim*, (I-XVIII), 1.Baskı, el-Matbaatu'l-Misriyye, Mısır, 1334/1929, IX,98.

⁹⁰ Azimâbadî, Ebû Tayyîb Muhammed Şemsulhak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebi Davud*, (I-XIV), 2.Baskı, (Tah: Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefiyye, el-Medînetu'l-Munevvere, 1388/1968, V,248.

⁹¹ Azimâbadî, *age*, V,249.

⁹² 3.Âl-i İmrân, 97.

birçok tartışmaya ve anlama faaliyetine kapı aralamıştır. Olay sadece rivayetlerde yer aldığı şekli ile Hz. Peygamberle kendisine bir yakının yerine hac yapabilir miyim? diye soran sahabeler sınırlı kalmamış, hadislerin delaleti, sözü edilen ayetteki güç yetirmenin (istitaat) ne anlamlara geldiği ve bu çerçevede oluşan mezhebî uygulamaların hangi argümanları kullanarak hac gibi önemli bir ibadetin yerine getirilmesi konusunda görüş beyan ettikleri hususunu günümüzde dahi canlı tutabilmektedir.⁹³ Daha önce de temas edildiği üzere namaz ve oruç gibi ibadetlerin mükellefiyetler, malî bir ibadet olan zekâtı ise kişi veya tayin edeceği bir vekil tarafından yerine getirilmesi hususunda genel bir kanaatin olduğu açıktır.⁹⁴

Hac ile ilgili bu ayetin tefsir kaynaklarında ne şekilde yorumlandığına ve mezheplerin bu ayeti esas alarak hac ile ilgili nasıl bir uygulamayı uygun gördüklerine temas etmeden önce, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınları arasında yer alan "Hac İlmihali" isimli kitabın, bu ibadetin yapılmasına yönelik son yılların derli toplu eserleri arasında yer aldığını hatırlatmakta yarar görülmektedir. Bu kitaba bakıldığında haccın bir kimseye farz olmasının şartları arasında; Müslüman olmak, buluğa ermiş olmak, özgür olmak, ekonomik yönden imkân sahibi olmak, sağlıklı olmak, yol güvenliğinin bulunması, haccın farz olduğunu bilmek, haccın eda edildiği vakte yetişmek, kadınların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmış olması ve eşi ölmüş veya boşanmış kadınların iddet süresini doldurmuş olmaları⁹⁵ gibi hususların yer aldığı görülmektedir. Zikredilen haccın farziyetinin şartlarının Kur'an ve hadisler esas alınarak fıkıhçıların içtihadı ile oluştuğu da malum bir meseledir. Dolayısı ile haccın farziyeti ile ilgili şartlar arasında "sağlıklı olmak" da vardır. Sağlıklı olmak ise hac ibadetini yapamayacak derecede hasta, felçli, kötürüm, özürlü ve kendi başına binite veya vasıtaya binip inemeyecek derecede yaşlı olan kimsele-

⁹³ Bkz., Bayındır, Servet, *Fukahanın İstitaat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi*, s.68-79; Erdem, Mehmet, *agm*, s.236-238; Karagöz, İsmail, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, *Hac İlmihali*, s.38.

⁹⁴ Bazı rivayetlerde başkası adına oruç tutma meselesi de yer almaktadır. Örneğin İbn Abbas'ın naklettiğine göre bir adam Hz. Peygambere geldi ve şöyle dedi: "Kız kardeşimin üzerinde Ramazan orucu borcu var. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Eğer kız kardeşinin üzerine bir borç olsaydı sen onu ödemez miydin?' dedi. O da "evet" dedi. Hz. Peygamber de bu 'senin ödemen gereken Allah'ın borcudur' dedi. (Ebû Avâne, *el-Musned*, II,284.)

⁹⁵ Hac İlmihali, s.28-38. (Sağlıklı olmak haccın edasının şartlarından kabul edilmiş, Ebû Hanife ve İmam Malik, sağlıklı olmayı hac yükümlüsü olmanın şartı olarak görmüş ve sağlıklı olmayan kimselerin hac yapmakla mükellef olmadıkları görüşünü dile getirmişlerdir. Hanefi imamlarından İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ile Şafii ve Hanbelî fıkıhçıları da hacla ilgili hükümlülük şartlarının gerçekleşmesi durumunda, fiilen hacetmeye engel teşkil eden hastalık ve sakatlıklar arasında genel olarak, körlük, kötürümlük ve hac yolculuğuna dayanamayacak derecede hastalık veya yaşlılık durumlarını göstermişlerdir. İlmihal (İman ve İbadetler), I-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, c.I, s.516-517.)

re haccın farz olmadığı şeklinde izah edilmekte ve Âl-i İmrân 97. ayetle ilişkilendirilmektedir.⁹⁶ Dolayısıyla bu ayetin delaleti ile daha önce işaret edilen, Hz. Peygamberle bazı sahabeler arasında geçen, başkasının yerine hac yapmayı konu edinen rivayetlerdeki hususları birlikte ele almak bizleri daha sağlıklı sonuçlara götürebilir.

Kitabî açıdan haccın farz olmasının şartlarında herhangi bir sorun olmasa da uygulamada aynı şeyi söylemek zordur. Biralakım hasta olma, sakatlık ve yaşlılığı, en azından hadislerde yer aldığı şekli ile yakın akrabalık ilişkisi dikkate alınmadan ibadet, bireyin dinî sorumluluğu göz ardı edilerek ölen kimselerin yerine hac yapılma gibi dinin temel referanslarına aykırı uygulamaların var olduğu da bilinmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren hac uygulamalarını veya mezheplerin bu konudaki bütün argümanlarını ele alıp değerlendirmek, bu çaptaki bir makalenin konusu olmadığı ortadadır. "*Hacca güç yetirmek...*" ayetindeki 'istitaat' kavramının temel tefsir kaynaklarında ne şekilde anlamlandırıldığına işaret etmek, ayetteki güç yetirme kavramı ile başkasının yerine haccı konu edinen hadislerdeki hususların ilişkilendirilmesi açısından önemlidir. Örneğin Taberî (ö.310/889) Tefsiri'nde bu ayetin izahına ilişkin epeyce malumat vermiştir. O, hac ibadetine güç yetirebilenlerin Beyt-i Harem'i ziyaret etmeleri gerektiğine işaret ettikten sonra, ehl-i te'vilin "yoluna güç yetenlerin..." ibaresinin yorumlanmasında görüş ayrılığına düştüğünü ifade etmektedir.⁹⁷ Taberî bu konudaki görüşlere ise ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir. "Yoluna güç yetenlerin..." ibaresinin Hz. Ömer, Amr b. Dînar, İbn Abbas, Saîd b. Cubeyr, Atâ ve birçok kişi tarafından "*yiyecek, binek*" şeklinde izah edildiği, ayrıca İbn Abbas'tan nakledildiğine göre "*yiyecek ve deve*", diğer bir açıklamada da güç yetirme şartları "*yol, beden bakımından sıhhatli olmak, kişinin gücünü aşmayacak kadar yol ve yiyecek masraflarını karşılaması*" olarak ifade edilmektedir. "Yol" ve "yiyecek" şartları belirtildikten sonra Ebû Abdillah el-Beceli, Saîd b. Cubeyr'in kendisine İbn Abbas'ın söylemiş olduğu "Kim sekiz yüz dirheme sahip olursa, o kimse'nin hacca gücü yeter." sözünü ilettiğini dile getirmiştir.⁹⁸ Hz. Peygamberin hacca gücü yetenlerin Ka'be'yi ziyaret etmeleri gerektiği ile ilgili ayeti

⁹⁶ Hac İlmihali, s.33.

⁹⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, (Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an), (I-XXVI), 1.Baskı, Kahire,1422/2001, V,609.

⁹⁸ Taberî, age, V,610 (Bkz., İbn Ebî Şeybe, *el-Musanıf*, 7.Hac.1, H.No:12790, V,107-108; Tirmizî, Hac.4, H.No:813, II,166.) "Yiyecek ve bineği haccın vücubunun şartları arası görenlerin başında; Ömer ibn Hattâb, Abdullah ibn Ömer, Abdullah ibn Abbas, el-Hasenu'l-Basrî, Saîd ibn Cubeyr, Atâ, Mucâhid, Şafî, es-Sevri, Ebû Hanife ve ashâbı, Ahmed, İshâk, Abdlazîz ibn Ebî Seleme, İbn Hubeyb gibi isimler gelmektedir. (Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XXIV), 1.Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1427/2006, V,222-223.)

okuduğu sırada bir adam “Ey Allah’ın Rasûlü! Yoldan maksat nedir? diye sorar. Hz. Peygamber de ‘*yiyecek ve binek*’tir dedi. Taberî tefsirinde buna benzer çok sayıda rivayete yer vermekte⁹⁹ bu rivayetlerde genel olarak ‘*yoluna güç yetirmek*’ kavramının ‘yiyecek ve binek’ şeklinde açıklandığı görülmektedir. Ayrıca güç yetirmek kavramı, kişinin kendisini hacca ulaştıracak takati olarak da izah edilmekte ve kişi hacca yürüyerek, bir araca binerek gidebileceği gibi bu ikisi ile de gidebilir. Ka’be’ye ulaşacak kadar yaşlılık, düşman korkusu ile yola çıkmaktan çekinmek, suyun azlığı gibi şeyler de güç yetirmenin şartları arasında sayılmıştır.¹⁰⁰

Hacca güç yetirmek genelde “*binek, yiyecek ve sağlık*” olarak birlikte ifade edilirken, bazı haberlerde sadece “*bedenen güçlü olmak*” vurgusuna yer verilmektedir.¹⁰¹ Söz konusu ayetin anlamı ile ilgili Atâ “Onu Ka’be’ye ulaştıracak şeyi bulan kimse, hacca güç yetirmiştir.” görüşünü dile getirmektedir. Ayrıca Allah’ın hac için kolaylaştırmış olduğu her şey hacca yol olarak kabul edilmiştir.¹⁰² İbn Abbas’ın mevlası Akreme, yoluna güç yetirmeyi “sağlıklı olmak” şeklinde yorumlamıştır.

Hacca güç yetirmenin ne anlama geldiği ile ilgili bütün yorumları içerisine alan daha kapsamlı yorumların da yapıldığı görülmektedir. Nafaka, vücut sağlığı ve kendisini hacca götürece kadar taşıma (hamal) ücretine sahip olan kimseler ile ilgili şu görüşlerin dile getirildiği görülmektedir: Eğer bir kimse malî bakımdan yeterli olup da beden bakımından hac ibadetini yerine getiremeyecek güce sahip değilse bu kimseye hac gerekli değildir. Aynı durum, beden bakımından sağlıklı olup da malî bakımdan hacca güç yetiremeyenler için de geçerli olup, bu gibi kimseler hacca gitmekle mükellef tutulmazlar. Arap kelimelerinde ‘yoluna güç yetirmek...’ ‘yol’ olarak kabul edilmekte, bir kimse müzmin bir hastalığa tutulmuşsa, yaşlıysa, düşman korkusu varsa, hac yolunda su ve gıda sıkıntısı varsa, yürümekten aciz ise hac kendisine farz değildir. Eğer kendisini yukarıda ifade edilen özürler dışında hacca ulaştırabilecek yolu bulabiliyorsa, hac görevini yerine getirmekle mükelleftir. Eğer yol bulamazsa, o kimse hacca yol bulamamış ve güç yetirememiş demektir. Ayrıca bu ayette güç yetirme, her hangi bir şeyle tahsis edilmemiş genel bir ifade şeklinde verilmiştir. Taberî (ö.310/889) benzer isnadlarla, “*yol ve yiyecek*” imkânına sahip olmayı, hacca güç yetirmenin şartı olarak dile getirilen rivayetlerle amel etmenin dinde caiz olmadığını ifade etmektedir.¹⁰³

⁹⁹ Taberî, age, V,612-614.

¹⁰⁰ Taberî, age, V,614.

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, age, IV,90.

¹⁰² Taberî, age, V,610.

¹⁰³ Taberî, age, V,616-617.

Tahavî (ö.321/900) tefsirinde konu ile ilgili rivayetleri zikrettikten sonra hacca güç yetirmeyi "Ka'be'ye ulaşmak olarak" ifade etmektedir. Bunu ise haccin farziyeti kendisine kitapla ulaşamamış ve hacca gidememiş ancak sünnetle kendisine bu hüküm ulaşmış kimselerin durumu ile açıklamaktadır. O, eğer bir kimsenin gücü yetiyorsa, başkasının yerine hac yapmakla, kendi yerine hac yapmanın hükmünü aynı kabul etmiştir. Bu düşüncesinin ise ayetteki "es-Sebîl" (yol) ibaresinin Ka'be'ye ulaşmak olarak yorumlanmasına dayandığı görülmektedir. Ayrıca bu durumun sünnette de sabit olduğuna işaret edilerek, yerine hac yapacak kimseler olduğunda, hacca güç yetiremeyenlerin bu mükellefiyetlerinin başkalarının yerine getirilmesinde bir sakınca görülmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin hadislerinde mükellef çağına ulaşmış erkeklerde sağlık, akıl ve hür olmak gibi hususlar sayılmamıştır. Kadınların ise hacca giderken yanlarında eşleri veya mahremlerinin olması hususuna dikkat çekilmektedir.¹⁰⁴ Her ne kadar Tahavî, hacca güç yetirme ile ilgili görüşlerini ayet ve hadislerle dayandırarak vermiş olsa da, onun söz konusu rivayetlerde yer alan, başkasının yerine hacca yakın akrabalık bağlarına vurgu yapmadan genel bir niyabet anlayışı ile meseleye yaklaştığı görülmektedir.

Daha sonraki dönem tefsir kaynaklarından olan Kurtubî (671/1250)'nin el-Câmû li Ahkâmi'l-Kur'an isimli eserinde de "hacca gücü yetenlerin..." ibaresinin yer aldığı ayetle ilgili çok kapsamlı yorumların yapıldığı görülmektedir. Tefsirde konu ile ilgili rivayetlerden, mezheplerin görüşlerine kadar pek çok bilgiyi bulmak mümkündür. Örneğin Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamberden naklettiği bir rivayete göre "...yoluna güç yetenlerin o evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır..." ayeti ile ilgili Hz. Peygambere bir soru sorulur ve o da: "üzerine binebileceği bir deve bulmasıdır"¹⁰⁵ şeklinde cevap verir. Kurtubî'nin ayetteki "istitaat" kavramını açıklarken kendi yorumundan ziyade, mezhebî görüşlerin

¹⁰⁴ Tahavî, Muhammed b. Selâme el-Ezdf, *Ahkâmu'l-Kur'an'ül-Kerîm*, (I-II), (Tah: Saadettin Ünal), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 1995, I,15. (İbn Abbas'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber insanlara şöyle diyerek hitap etmiştir: "Bir kadın yanında mahremi olmadıkça yolculuk yapmasın, bir kadının yalnız olduğu yere, yanında mahremi olmadan bir erkek girmesin. Bu esnada bir adam kalktı ve şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bir gazvede şöyle şöyle yazdım. Eşimle birlikte hac yapmayı istedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'eşinle birlikte hac yap' buyurdu. (Bkz., Muslim, 25.Hac.74, H.No:1341, I,610.)

¹⁰⁵ Kurtubî, age, V,222. (Bkz.,Dârekutnî, es-Sunen, Hac, H.No:2428, III, 219-220) Bu rivayetin isnadında yer alan Hüseyin b. Abdullah b. Damîra hakkında, onun hadis rivayetindeki konumunu zedeleyici duruma getiren değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. İmam Mâlik onu yalanlamış, Ebû Hâtîm 'hadisleri terk edilmiş', İbn Maîn güvenilir kabul etmemiş, Buharî ise 'hadisleri kabul edilmez, zayıf' demiştir. ez-Zehabî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I,538.)

etkinde kalarak bir tefsirci gibi değil de mezheplerin görüşlerini nakleden bir fıkıhçı tavrı sergiler.¹⁰⁶

Günümüz müfessirlerince “güç yetirme” kavramı Müslümanların bulunduğu yere göre mana kazanır. Mekke’de yaşayan bir insanın hacetmesi için para gerekli değildir. Dolayısı ile Mekke’de yaşayan için gücü yeten ifadesi, hasta olmamayı ifade eder. Uzaktan gelenler için gücü yeten ifadesi, hasta olmayı, binek, taşıt ve para anlamına gelir.’ şeklinde izah edilmiştir.¹⁰⁷ Dolayısı ile hacca güç yetirme şartlarından olan binek, azık, sağlık ve yol güvenliği gibi hususların burada da zikredildiği görülmektedir.

5. “Hacca Güç Yetirme” (İstitaat) Kavramına Fıkıhçıların Yaklaşımı

Başkasının yerine hac yapmayı konu edinen rivayetleri merkez alan bir makale çalışmasında, başlangıçtan günümüze kadar bu konuda ileri sürülen bütün fikhî görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele almanın imkânsızlığına vurgu yaptıktan sonra, bu çerçevedeki görüşlerin ana hatları ile tekrar hatırlanmasının konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle İslam dünyasında günümüzde de mevcudiyetini devam ettiren Hanifiler, Şafiîler, Hanbelîler ve Mâlikilerin bu konudaki yaklaşımları konumuz açısından önem arz etmektedir.

Hanefî kaynaklarında haccin şartlarının sayısı, istitaatın kapsamı, vücup ve eda şartlarının neler olduğu konusunda görüş ayrılığı olsa da¹⁰⁸ haccin şartları olarak akıl, bülûğ çağı, hürriyet, sağlık, yeterli mal, yol güvenliği, vakit, haccin farzietini bilme, kadınların yanında mahrem olması ve iddet bekleme süresinin sona ermiş olması genel kabul görmüş hususlardır. Ancak bu şartlardan hangilerinin istitaat kavramı çerçevesinde kabul edilebileceği hususu da mezhebin ileri gelenlerince farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Ebû Hanife (ö.150/767) istitaat kavramına “yeterli mala sahip olmayı, sağlık ve yol güvenliğini”, Ebû Yusuf (ö.183/798) ve İmam Muhammed (ö.189/805) ise “yeterli mala sahip olmayı” dâhil etmiştir.¹⁰⁹ Daha sonraki Hanefî fıkıhçılarında da istitaat kavramıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu ekolün önemli fıkıhçılarından Serahsî (ö.483/1090) “sağlık, hürriyet, malî imkân ve vakti”¹¹⁰ Kâsânî (ö.587/1191) “akıl sahibi olmak, bülûğ çağına erişmiş olmak ve Müslüman olmak”

¹⁰⁶ Kurtubî, age, V,222-227.

¹⁰⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Kur’an Tefsiri*, (I-XXI), Bayraklı Yayınları, İstanbul, 1423/2002, IV,256.

¹⁰⁸ Bayındır, Servet, agm, s.70.

¹⁰⁹ Abdülaziz, el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhanî fi'l-Fikhi'n-Numânî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, trz., III,7.

¹¹⁰ Serahsî, age, III,7.

dışındaki bütün şartları istitaat kavramına dâhil etmiştir.¹¹¹ İstitaati malî imkân olarak görenlerin başında ise İbn Nuceym (ö.970/1562), Sindî (ö.978/1570) ve İbn Kemal (ö.942/1535) gelmektedir.¹¹² Kermânî (ö.553/1158) ise yukarıda sözü edilen bütün şartları istitaat olarak kabul etmektedir.¹¹³

Görüldüğü gibi Hanefî fıkıhçıları arasında, hacca güç yetirme şartlarının neler olduğu hususunda fikir ayrılığı vardır. Buna rağmen bedenî ve malî bir ibadet olan hacın yapılmasındaki maksadın da imtihan olduğunda görüş birliği vardır. Bu imtihanı kazanmak, hac gibi bir ibadetin sıkıntılarına sabretmekle olur. Bedenî bir ibadette sıkıntıyı beden, malî bir ibadette de malın bu uğurda harcanması ile kişi, hem bedenî hem malî bir ibadette sıkıntıyı, beden ve nefis birlikte çeker. Dolayısı ile hac bedenî ve malî bir ibadet olduğu için, beden sağlığı ve malî imkânı yerinde olan kimse bu ibadeti yerine getirmekle mükelleftir.¹¹⁴ Hanefîler hacın edası için sağlık ve malî imkânı şart koşarlarken, her hangi bir dönemde hac yapma şartlarını taşıyıp da haccı engelleyen hastalık, sakatlık, yaşlılık ve fakirlik gibi nedenlerle bu ibadeti yerine getirmeyen kimselerin mükellefiyetlerinden kurtulamayacağını savunurlar.¹¹⁵ Onların bu görüşlerinden Hanefî fukahâsının, başkasının yerine hac yapmayı genellikle kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu görüşlerinin temel argümanı olarak da Has'am Kabilisinden bir bayanın babası adına hac yapmak için Hz. Peygamberden izin istemesini ve Rasûlüllahın da babası yerine hac yapması için kadına izin vermesini görüşlerine esas almaktadırlar.¹¹⁶ Ancak Hz. Peygamberin evlat-baba ilişkisi çerçevesinde hasta babasına hac yapması için vermiş olduğu bu iznin genelleştirilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Şâfiî ve Hanbelî fukahâsi hacın vacip olması için İslam, akıl, bülüş, hürriyet ve istitaat şartlarını kabul etmektedir.¹¹⁷ Her iki ekol fukahâsınca bir kimsenin istitaat sahibi olabilmesi için 'azık, binek, yol güvenliği, sağlık ve vakit' şartlarını taşıması gerekir. İstitaat sahibi olan kimsenin haccı kendisinin yapması esas olup, vekâletle hac yaptırması söz konusu değildir. Şâfiîlerin dolaylı istitâat olarak isimlendirdikleri istitâatın şartlarını taşımakla birlikte kötürüm, iyileşmesinden ümit kesilmiş bir hastalığa

¹¹¹ Kâsânî, age, II,120-125.

¹¹² Bayındır, Servet, agm, s.70. (İbn Kemal Paşa, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi, Nr.656, vr.115/b'den naklen)

¹¹³ el-Kermânî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mukrim b. Şa'ban, *el-Mesâlik fi'l-Menâsik*, (Nşr: Suûd b. İbrahim b. Muhammed eş-Şureym), Beyrut, 2003, I,256.

¹¹⁴ Serahsî, age, IV,153; İbnu'l-Humam, age, III,145.

¹¹⁵ Serahsî, age, IV,153; İbnu'l-Humam, age, II,416.

¹¹⁶ Serahsî, age, IV,147; Kâsânî, age, II,212.

¹¹⁷ Nevevî, *Kitâbu'l-İdâh fi Menâsiki'l-Haccı ve'Umre*, Beyrut, 1994, s.95.

tutulmuş ya da bir bineğe binemeyecek kadar yaşlı kimselerin hac ibadetini yapmaktan aciz olmaları nedeni ile başkaları o kimselerin yerine hac yapabilir.¹¹⁸ İmam Şâfiî (ö.204/820)'nin vekâletle hac ile ilgili görüşlerinin, istitâat kavramının Arap dilindeki kullanımına ve İbn Abbas (ö.68/687)'in rivayet ettiği Has'am kabilesinden bir bayanın babası adına hac yapmak için, Hz. Peygamberden izin alması ile ilgili rivayetlere dayandığı söylenebilir.¹¹⁹

Diğer üç mezhebin aksine Mâlikîler istitâat kavramını, Mekke'ye ulaşabilme gücü olarak kabul ederler. Onlara göre haccın vacip olma şartları arasında İslam, akıl, bülüğ, hürriyet ve istitâat vardır.¹²⁰ "Malî güç" diğer mezheplerde istitâatı oluşturan unsurlardan biri kabul edilirken, Mâlikîler de ise "sağlıklı ve bedenen güçlü olmak" istitâat olarak kabul edilir. Mâlikî fıkıhçıları, binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı veya hasta olan kişilerin, malî gücü olsa bile bu gibi kimselere haccın farz olmadığını söylerler. Onlara göre hayattaki adına, sayılan nedenlerle hac yapılmaz, hac yapmadan vefat eden bir kimsenin yerine varislerinin vekâleten hac yaptırması gerekmez. Ancak ölen kimse vasiyet etmişse malının üçte biri ile bu vasiyeti yerine getirilir.¹²¹ Ayrıca Mâlikîler "*meni's-tedâa ileyhi sebîlâ*" ibaresinin "herkesin kendi durumuna göre istitâat sahibi olacağı" anlamına geldiğini kabul ederler. Hac malî bir ibadet olmayıp, namaz gibi bedenî bir ibadettir. Söz konusu ayette gücü yetenlerin evi haccetmesi emredilmekte olup, başkasına evin hac yaptırılması söz konusu değildir.¹²² Ayrıca İmam Mâlik (ö.179/795) hastalık, yaşlılık nedeni ile hac yapmayıp, vasiyet de etmeden vefat eden kimselerin adına hayır yapmak isteyen kimselere, sadaka vermelerini tavsiye etmektedir.¹²³ İmam Mâlik'in "Burası (Medine) hicret yurdudur. Hz. Peygamber döneminden bu güne kadar bir kimsenin başkası adına hac yaptığı, bunu emrettiği ve buna izin verdiği konusunda her hangi bir bilgi bize ulaşmadı."¹²⁴ sözü Mâlikîlerin bu konudaki genel kanaatini yansıtmaktadır.

¹¹⁸ Şâfiî, *el-Umm*, Beyrut, 1993/1973; II,113; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi Beyâni Menâsiki'l-Hacc ve'l-Umre*, (Nşr: Salih b. Muhammed el-Hasan), Riyâd, 1993, II,134.

¹¹⁹ Bayındır, *Servet*, agm, s.77.

¹²⁰ Bâcî, *el-Munteka Şerhu Muwaatta Mâlik*, III,466.

¹²¹ İbn Abdiberr, *el-Kâfi*, Beyrut, 1407/1986, I,133.

¹²² Bkz., Bayındır, *Servet*, agm, s.79.

¹²³ İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, (Nşr: Saîd A'rab), Beyrut, 1998,IV,10.

¹²⁴ Abdurrahman Ebû Zeyd Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdat*, Dâru'l-Garbi'l-Islâmî, 1999, II,481.

Sonuç

"Başkasının yerine hac yapmak" ile ilgili rivayetlerin delaletlerini yeniden düşünmeyi konu edinen bu makale çalışması neticesinde şunları söylemek mümkündür:

Hac ibadeti Hz. İbrahim'den başlayarak, Hz. Peygambere vahyin gelmesi ile yeni bir şekil alarak, Kur'an ve sünnette açık delilleri bulunan, günümüzde de yerine getirmek için Müslümanların çok özen gösterdikleri bir mahiyet arz etmektedir. Ayetlerde ve Hz. Peygamberin sahih sünnetinde, bu ibadeti gerektiği gibi yerine getiren müminlerin büyük mükâfat elde edecekleri müjdelenmektedir. Dolayısı ile bu kadar önem arz eden bir ibadetin dinin temel kaynaklarına uygun bir şekilde yapılması, bu ibadeti yapmayı arzu eden herkesi ilgilendiren bir durum olduğu için, tarihî süreçteki hacla ilgili uygulamalardaki bazı hataların düzeltilme çabalarını da takdirle karşılamak gerekir.

Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetinde, akıl sahibi insanın eylemlerinde sorumlu olduğu, anne ve baba ve çok yakını da olsa, bir kimsenin diğeri adına hesap veremeyeceği, kimsenin başkasının günahını ya da sevabını kendi hesabına kullanamayacağı vurgusu açıktır. Dolayısı ile bu durum, hayatın bütün alanları için geçerli olduğu gibi ibadetlerin kişi tarafından yerine getirilip, getirilememesi konusunda da aynıdır. Diğeri bir ifade ile herkes kendi mükellefiyetindeki ibadetleri kendi şartlarına uygun bir şekilde yapmak durumundadır.

"Başkasının yerine hac yapmak" konusu ile ilgili rivayetler incelendiğinde bunların; "anne, baba, anne-baba ve kardeş, yakın ve oğul yerine hac yapmak" gibi kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Günümüzde bu rivayetler esas alınarak, neredeyse herkesin başkası adına hac yapabilmesinde bir sakınca olmadığı gibi durumun varlığı da söz konusudur. Bu düşünce ve uygulamaların delil alınan rivayetlere aykırı olduğu görülmektedir. Söz konusu rivayetlerde, "bir kadın ya da erkeğin Hz. Peygambere anne, baba, kardeş, yakın veya oğul için yerine hac yapabilir miyim? sorusuna, Hz. Peygamberin, "onların yerine hac yapabilirsin." cevabı yer almasına rağmen, daha sonraki dönemlerdeki fikhî uygulamaların, hadis şerh kitaplarının ve tefsir kaynaklarının, rivayetlerin aksine bir uygulamaya kaynaklık ettiği söylenebilir. Ayrıca ülkemizde de rivayetlerin aksine, akraba olmayanlar bile birbirlerinin yerine hastalık veya güç yetirememe gibi çeşitli nedenlerle hacca gittikleri malumdur. Bu tür uygulamaların yeniden üzerinde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Şayet sözü edilen nedenlerle başka birinin yerine hac yapılacaksa, yerine hac yapılacak kim-

selerin rivayetlerde yer alan akrabalarla sınırlı olmasına dikkat edilmelidir.

Başkasının yerine hac yapmak konusu ile ilgili rivayetler çerçevesinde fukhânın uygulamaları da farklılık arz etmektedir. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da isabetli olanlar olduğu gibi, nasların anlaşılması ve uygulanması noktasında yukarıda da işaret edildiği gibi, dinî sorumlulukla uyuşmayan bazı sonuçlara gidildiği de görülmektedir. Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelilerin bir kimsenin başkası adına hac yapma konusundaki görüşlerinin, dinin bireysel sorumluluk anlayışı ile ve söz konusu rivayetlerde yer alan yakın akrabalık ilişkisi ile çeliştiğini söylemek mümkündür. Mâlikîlerin ise vasiyet konusu hariç, başkasının yerine hac yapılamayacağı düşüncesi dinî kaynaklara daha uygun görünmektedir. En azından onlar böyle bir şey olacaksa, onu da şarta bağlamışlar ve bir kimsenin başkası yerine hac yapamayacağını kesin bir dille ifade ettikten sonra, vasiyet ederse çocuğunun anne ve babası adına hac yapabileceğini söylemişlerdir. Mâlikîlerin bu konudaki yaklaşımı diğerlerine göre daha isabetli görünmektedir.

Bazı rivayetlerdeki ölen bir kimse adına hac yapılacağı ile ilgili hususları da aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. İnsan öldükten sonra amel defterinin hangi hususlarda açık ya da kapalı olacağı Kur'an ve Hz. Peygamberin hadislerinde açıkça yer almaktadır. Dolayısı ile haccı sadece malî bir ibadet kabul edip, mîkât sınırlarının ihramlı olarak geçilmesinin, tavafın, Safa tepesinden Merve'ye sa'yin, Arafat ve Müzdelife vakfesinin, Mina'da şeytan taşlanmasının ve kurbanın sadece malî güçle yerine getirilebilecek bir durum olmadığının bilinci ile hareket edilme zorunluluğu vardır. Haccı, para olduğu zaman yapılması mümkün olan bir ibadet olarak düşünmek bir yana, çeşitli nedenlerle hacca gidemeyen kimselerin masraflarını karşılayarak, her önüne gelen kimseyi kendi yerine hacca göndermesinin, ibadet, birey ve sorumluluk bağlamında, hac ibadetini her anı ile yaşama açısından bir eksiklik olduğu düşünülmektedir. Kanaatimizce Âl-i İmrân (3/97)'daki "güç yetirme" ibaresi ile de sözü edilen hususlara işaret edilmektedir.

Başkasının yerine hac yapmayı konu edinen rivayetlerin hepsinde Hz. Peygambere, bir yakının yerine hac yapabilmesi için izin almaya yönelik soru sorulduğu, Hz. Peygamberin de bu sorular üzerine böyle bir izni verdiği görülmektedir. Dolayısı ile bu ruhsatı Kur'an'ın bir kolaylığı olarak görmek söz konusu değildir. Başkasının yerine hac yapma ile ibadetlerdeki kolaylığı birbirine karıştırmamak gerekir. Hac dışındaki ibadetlerde, hastalık veya güç yetirememeye durumunda ne şekilde hareket edileceği ayetlerde açıkça yer almaktadır. Bazı hadis şerhlerinde de işaret edil-

diği gibi başkasının yerine hac yapma uygulamasının sadece sahabe dönemine mahsûs olduğunu kabul etmekte bir sakınca görülmemektedir.

Hac ayetindeki, hacca güç yetirme şartının "binek, azık ve beden sağlığı" ile sınırlandırmak söz konusu değildir. Ayetteki güç yetirmeyi genel bir kavram kabul edip, herkesin kendi durumuna göre istitâat sahibi olabileceğini var saymak daha isabetli bir yaklaşımdır.

Sonuçta; sözü edilen rivayetler esas alınarak bir kimsenin başka biri adına, ister vefat etsin, isterse hayatta olsun, farz ya da nafile hac yapmasının mümkün olamayacağı, şayet evlada annesi, babası ve rivayetlerde yer alan yakını vasiyet etmişse, sadece farz olan hacı yerine getirmesinin isabetli olacağı söylenebilir. Bunun dışındaki hac uygulamalarının, söz konusu rivayetlerdeki sınırı zorladığı aşikârdır

Kaynakça

Abdurrahman Ebû Zeyd Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdat*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1999.

Abdurrazzak, *el-Musannaf*, (I-X), (Tah: Eymen Nasruddin el-Ezherî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut/Lubnan, 1421/2000.

Abdulazîz, el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhanî fi'l-Fıkhı'n-Numânî*, Dâru Ihyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, trz.,

Aynî, Bedruddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XXV), 1.Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.

Azimâbadî, Ebû Tayyîb Muhammed Şemsulhak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Davud*, (I-XIV), 2.Baskı, (Tah: Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefiyye, el-Medînetu'l-Munevvere, 1388/1968.

Bâcî, İbn Saîd b. Eyyûb, *el-Muntekâ Şerhu Muvattâ Mâlik*, (I-IX), (Tah: Muhammed Abdulkadir Ahmet Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999.

Bayındır, Servet, *Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükmüne Etkisi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:13, Yıl:2006.

Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an Tefsiri*, (I-XXI), Bayraklı Yayınları, İstanbul, 1423/2002,

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VIII), Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992 ve Matbaatu's-Selefiyye, (I-IV), Kahire, trz.

Dârekutnî, Ali İbn Ömer, *es-Sunen*, (I-VI), 1.Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1464/2004.

Dârimî, Muhammed Abdullah Abdurrahman, *es-Sunen*, (I-II), Çağrı Yayınları İstanbul, 1413/1992.

Ebû Arûbe el-Adevî, *Kitâbu'l-Menâsik*, (Tah: Âmur Hasen Sabri), 1. Baskı, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1421/2000.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshak el-Esferânî, *el-Musned* (I-V) (Tah: Eymen Arif ed-Dimeşkî), Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.

Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as, *es-Sunen*, (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Erdem, Mehmet, *İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), Sayı:2.

Gönenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yayınları, İstanbul, trz.

Heysemî, el-Hâfız Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, (I-V), (Tah: Habîbu'r-Rahman el-A'zemî), Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1399/1979.

el-İsfehânî, Rağîb, Ebû'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* (Tah: Muhammed Seyyid Keylânî), Mısır, 1961.

İbn Âbidîn, *Mecmûatu Resâili İbn Âbidîn*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trz.

İbn Abdiberr, *el-Kâfi*, Beyrut, 1407/1986.

İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buharî*, Mektebetu'r-Rüşd, trz.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannağ*, (I-XVI), 1. Baskı, (Tah: Hamedubnu Abdillâh el-Cum'a, Muhammed b. İbrahim el-Laheydan), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1425/2004.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî*, (I-XVII), 1.Baskı, Dâru Taybe, Riyâd, 1462/2005

İbn Humâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivasî, *Fethu'l-Kadîr Alâ'l-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, (Tah: Abdurrazzak Galib el-Mehdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1995.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (I-II), Çağrı Yayınları İstanbul, 1413/1992; ve Dâru'l-Ma'rife, (I-V), Beyrut, trz.

İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, (Nşr: Saîd A'rab), Beyrut, 1998.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed, *Kitabu Tabakâti'l-Kebîr*, (I-VIII) Beyrut, 1985.

İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fî Beyâni Menâsiki'-Haccı ve'l-Umre*, (Nşr: Salih b. Muhammed el-Hasan), Riyâd, 1993.

İlmihal (İman ve İbadetler), I-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

Karagöz, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil; *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2008.

el-Kermânî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mukrim b. Şa'ban, *el-Mesâlik fi'l-Menâsik*, (Nşr: Suûd b. İbrahim b. Muhammed eş-Şureym), Beyrut, 2003

Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mesûd el-Hanefî, *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Dârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XXV), 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981.

Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XXIV), 1.Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1427/2006.

Mâlik, b. Enes, *el-Muvatta*, (I-II), (Muhammed Fuad Abdulbâkî), Çağrı Yayınları İstanbul, 1413/1992.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac, *es-Sahîh*, (I-III), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992; ve Dâru Taybe, Riyâd, 1.Baskı, 1467/2006.

Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen*, (I-VIII), Çağrı Yayınları İstanbul, 1413/1992; ve Muessesetu'r-Rsâle, 1.Baskı (I-XII), Beyrut, 1461/2001.

Nevevî, *Şerhu Sahîhi Muslim*, (I-XVIII), 1.Baskı, el-Matbaatu'l-Mısıriyye, Mısır, 1334/1929

Nevevî, *Kitâbu'l-İdâh fî Menâsiki'l-Haccı ve'Umre*, Beyrut, 1994.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Şemsuddîn, *el-Mebsût*, Beyrut, trz.

Şâfiî, *el-Umm*, Beyrut, 1993/1973.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî* (Câmu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an) (I-XXVI), 1.Baskı, Kahire, 1422/2001.

Tahavî, Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Ahkâmu'l-Kur'an'il-Kerîm*, (I-II), (Tah: Saadettin Ünal), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 1995.

Tırabzonlu, Abdullah, "*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*," (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sunen*, (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992; ve Dâru'l-Garbi'l-İslamî, (I-VI), 1.Baskı, Beyrut,1996.

Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazî*, (I-III), (Tah: Marsden Jones), Beyrut, 1966.

ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânû'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.

Zeylaî, Cemaeddin Ebî Muhammed Abdullah b. Yusûf, *Nasbu'r-Râye*, (I-V), Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslamiyye, Cidde, trz

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhû'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1986.

